

IV

Ο ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Κ. ΧΟΝΔΡΟΣ

Ο ΑΓΝΟΣ ΚΑΙ ΑΙΣΘΗΜΑΤΙΑΣ ΑΝΘΡΩΠΟΣ-Ο ΣΟΦΟΣ ΚΑΙ ΒΑΘΥΣΤΟΧΑΣΤΟΣ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

‘Ο χειμώνας του 1918 - 1919 ήταν ο πρώτος χρόνος λειτουργίας της νεογέννητης χημικής σχολής του Πανεπιστημίου ‘Αθηνών, του μοναδικού τότε Πανεπιστημίου μας. ‘Εμείς, οί πρώτοι σπουδαστές της Σχολής αυτής, είχαμε έγγραφη με ένθουσιασμό και είμαστε άποφασισμένοι ν’ αφιερωθούμε και νά δουλέψουμε με όρεξη και άφοσίωση για τή θαυμαστή αυτή επιστήμη, τήν Χημεία. ‘Ο μεγάλος πόλεμος μόλις είχε τελειώσει, πού όπως όλοι έλεγαν κερδήθηκε χάρη στη βοήθειά της, και μείς, πού άνήκαμε μάλιστα σέ μιá από τις χώρες των νικητών, θέλαμε τώρα νά τήν ύπηρετήσουμε και νά τήν αναδείξουμε επάνω στη νέα μεγάλη, για τήν ανθρωπότητα, προσφορά της, τήν ειρηνική.

Οί νεανικοί ένθουσιασμοί μας, για τήν προσπάθειά μας αυτή πού εγκαινιάζαμε, ήταν τόσο έντονοι, ώστε δέν αντίλαμβανόμαστε σέ ποιá αντίθεση βρίσκονταν, απέναντι στη δική μας θέληση, τά πενιχρά μορφωτικά μέσα πού διέθετε τó Πανεπιστήμιό μας. Γιατι έλλείψεις πολλές παρουσίαζε και εξ αίτίας του πολέμου, πού επί χρόνια είχε έμποδίσει κάθε συμπλήρωση και ανακαίνιση στις εγκαταστάσεις του, και εξ αίτίας της βιαστικής ίδρυσης της νέας σχολής, πού τεχνική καθώς ήταν είχε πολλές ανάγκες σέ όργανα, εργαστήρια και προσωπικό.

Τό παλιό Χημείο, της οδού Σόλωνος, κι’ αυτό με άσυμπλήρωτες ακόμα τις έπισκευές του, ύστερα από τήν πρό όκταετίας καταστροφή του από πυρκαϊά (1910), στέγαζε, μονάχα αυτό, τούς ένθουσιασμούς δασκάλων και σπουδαστών. Αϊθουσες μεγάλες και παγερές, γυμνές από πάγκους και όργανα, προωρίζονταν για τις άσκήσεις μας, πού έπρεπε νά γίνονται, μά δέν γινόντουσαν ακόμα, και τó μεγάλο άμφιθέατρο για τή διδασκαλία, μισοσκότεινο και ακόμα παγερότερο, με μόνο έξοπλισμό τις στενές σανίδες τις στρωμένες για κάθισμα, επάνω στά μεγάλα τσιμεντένια σκαλοπάτια του. Αυτές ήσαν όλες όλες οί εγκαταστάσεις της νέας σχολής, τó άψυχό της δηλ. ύλικό, ένω τó έμψυχο τó άποτελοΰσαν οί τέσσερεις δασκάλοι, οί καθηγηταί μας, και μερικοί άκόμη βοηθοί τους. Κι’ αυτοί, οί τελευταίοι, οί περισσότεροι χωρίς μισθό, δουλεύοντας έθελοντικά. ‘Ηρωϊκοί λοιπόν έμείς οί φοιτηταί,

γεμάτοι ένθουσιασμό άλλα και άγνοια, και άκόμα ήρωϊκώτεροι οί δάσκαλοί μας στην προσπάθειά τους νά μάς άνοίξουν τά μάτια και στη συναίσθηση τής εδύθνης τους για τó βαρú έργο πού τούς είχάν άναθέσει.

Οί τέσσερεις καθηγηται πού μάς δίδασκαν τά βασικά μαθήματα τού πρώτου αύτου χρόνου τών σπουδών μας ήσαν ó Ζέγγελης και ó Δάλμας, για τή χημεία, και οί άλλοι, για τήν Πειραματική Φυσική, ó Χόνδρος και ó Μαλτέζος. Ό Δημήτριος Χόνδρος ήταν άπό τó 1912 διωρισμένος καθηγητής τής μιás έδρας Φυσικής και ó Γεώργιος Άθανασιάδης τής άλλης. Κάθε χρόνο τή διδασκαλία τού μεγάλου αύτου μαθήματος τήν μοίραζάν οί δύο τους, αρχίζοντας ó καθένας τους άπό άλλο κεφάλαιο. Τόν Άθανασιάδη όμως άπό τó 1918 τόν είχάν άπολύσει για πολιτικούς λόγους και άπό τότε δίδασκε τó μάθημά του, προσωρινά, ó καθηγητής τής Θεωρητικής Φυσικής Κ. Μαλτέζος. Αυτούς λοιπόν είχαμε τήν χρονιά εκείνη στη Φυσική. Άλλά τήν προτίμησή μας τή δείχναμε φανερά μόνο στον πρώτο άπό τούς δύο, τόν Χόνδρο, πού ή μεγάλη φήμη του είχε προπορευτή και μάς ήταν άκουστός, άκόμα και άπό τά μαθητικά μας θρανία. Τόν Μαλτέζο, κι' αύτón έναν καλό έπιστήμονα και ευγενικό άνθρωπο, τόν θεωρούσαμεσάν ένα παρείσακτο, λιγάκι σάν ξένο άπό μάς.

Τόν Ζέγγελη λοιπόν και τόν Χόνδρο, τούς δύο αύτους Ήρακλείς τής Σχολής μας, τούς δεχόμαστε σάν πατριάρχες τής Έπιστήμης μας και άκόμα τούς θεωρούσαμε σάν πατεράδες δικούς μας. Με τήν άφέλεια και τήν άπειρία τή δική μας, τών πρωτάρηδων στίς σπουδές μιás καινούργιας έπιστήμης, πιστεύαμε, πώς οί γνώσεις τής Γενικής Χημείας και τής Πειραματικής Φυσικής κι' άκόμα μιá σχετική άσκηση μας στην Άναλυτική Χημεία άρκοΰσαν, για νά γίνουμε και νά δουλέψουμε κατόπιν σάν ίκανοί χημικοί στην πράξη.

Τρείς φορές λοιπόν τήν έβδομάδα, 9 - 10 τó πρωί, ó Χόνδρος μάς δίδασκε Φυσική, αρχίζοντας τó χρόνο εκείνο άπό τή Μηχανική. Τó παρουσιαστικό τού Χόνδρου σέ συνάρπαζε παρά τήν άπλότητα τής εμφάνισής του. Έμπαινε άπό τή δεξιά κάτω πόρτα τού άμφιθεάτρου, με βιαστικό βήμα, άκολουθούμενος άπό τούς βοηθούς του, και στεκόταν πίσω άπό τó μεγάλο μακρύ τραπέζι άτενίζοντας τó πυκνό άκροατήριο. Νεώτατος άκόμα, ήταν μάλλον κοντός, με έκφραστικό πρόσωπο, λαμπερά καστανά μάτια, κομμένο μαυρο μουστάκι και σκουρα κάπως άνακατωμένα μαλλιά. Έξέταζε τώρα, με μιá ζεστή διερευνητική ματιά, στρέφοντας δεξιά κι' άριστερά τó κεφάλι, τó πολυάριθμο φοιτητικό πλήθος, πού τó άποτελοΰσαν όλοι οί πρωτοετείς φοιτητές, όσοι ύποχρεωτικά άκουγάν τó μάθημά του—Χημικοί, Φυσικοί, Γιατροί, Φαρμακοποιοί, Μαθηματικοί—και περίμενε νά περάση ó σάλος. Γιατί οί φοιτηταί, στριμωγμένοι στα σκαλοπάτια τού άμφιθεάτρου, άλλοι καθιστοί και άλλοι όρθοί, τόν ύποδέχονταν με μιá θύελλα άπό χειροκροτήματα. Ένα χαμόγελό του και ένα χαιρετιστήριο νευρικό κούνημα τού κεφαλιού έδιναν νά καταλά-

βουμε πώς ήταν καιρός νά σταματήσει ὁ πανηγυρισμὸς τῆς ὑποδοχῆς του καὶ ν' ἀρχίση ἡ δουλειά μας.

Σουλατσάροντας τώρα πίσω ἀπὸ τὸ μακρὸ τραπέζι, τὸ φορτωμένο μὲ φανταχτερές πολὺπλοκες συσκευές ἀπὸ γυαλί καὶ λαμπερὸ μέταλλο, πότε μὲ στοχαστικὰ κατεβασμένο τὸ κεφάλι καὶ πότε κυττάζοντας στὰ μάτια τοὺς μαθητές του, ἄρχιζε τὸ μάθημά του. Μὲ θερμὴ φωνὴ καὶ ἀφηγηματικὸ τρόπο, σὲ γλῶσσα μικτὴ, αὐτὴ τῆ συνηθισμένη τῆς καθημερινῆς ὁμιλίας μας, μὲ ὕφος ἑνὸς συνάδελφου περισσό-τερο, πὺ συζητεῖ μὲ τοὺς φίλους του. Ξεχνώντας τὸν γνῶριμο στόμφο τῆς ἀκαδημαϊκῆς διδασκαλίας, δὲν ἔδινε τὴν ἐντύπωση πὺς ἐκτελοῦσε ἕνα καθιερωμένο καθήκον, ἀλλὰ πὺς ἐξωτερίκευε μὲ πάθος τὶς δικές του σκέψεις καὶ τὶς δικές του πνευματικὲς ἀνησυχίες, πὺ ἐκείνη τῆ στιγμὴ ἀναπνεύσαν καὶ δονοῦσαν τὸν ψυχικὸ του κόσμο. Ὁ Χόνδρος δὲν ἀνέπτυσσε φωνογραφικὰ τὸ μάθημά του. Δὲν εἶχε τυποποιημένη τῆ διδασκαλία του. Ἦταν πηγαῖο καὶ τὸ σχεδίαζε τὴν ὥρα ἐκείνη πὺ μιλοῦσε, κατὰ τὴν ἐμπνευση τῆς στιγμῆς. Τὸ ἴδιο θέμα, κάθε φορά, τὸ ἔδινε μὲ ἄλλα ἐκφραστικὰ μέσα καὶ κάθε φορά ἦταν κάτι τὸ καινούργιο, τὸ ἀπολαυστικὸ καὶ ὄρατο γιὰ τὸν ἀκροατὴ του. Δὲν εἶχε σημασία γιὰ κείνον ἂν διδάσκοντας ἕνα θέμα τῆς μηχανικῆς δανεῖζόταν στοιχεῖα καὶ παραδείγματα ἀπὸ τὴν ἀκουστικὴ ἢ τὸν ἠλεκτρισμὸ. Δὲν ἐνδιαφερόταν νὰ βοηθήσῃ τὸ φοιτητὴ στὴν ἀπομνημόνευση τοῦ μαθήματος, ἀλλὰ νὰ τοῦ κεντρίσῃ τῆ σκέψη, νὰ τοῦ ἀναπτύξῃ τὴν κρίση καὶ νὰ τοῦ πλατύνῃ τοὺς ὀρίζοντες ἐπάνω στὶς γενικὲς ἀρχές τῶν γνῶσεῶν του τῆς Φυσικῆς, καὶ μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ νὰ τὸν κἀνῃ ἱκανὸ νὰ διαβάσῃ καὶ νὰ καταλάβῃ μόνος του κατόπιν τὸ ὄρατο βιβλίον του, πὺ συμπλήρωνε τῆ διδασκαλία του. Κάθε μάθημα τοῦ Χόνδρου ἀποτελοῦσε μιὰ ξεχωριστὴ διάλεξη πὺ περισσότερο ἔδινε τῆ φιλοσοφία τοῦ θέματος παρὰ τὴν περιγραφή τῶν φαινομένων καὶ τῶν ἀποδεικτικῶν πειραμάτων του. Κι' αὐτὲς οἱ περιπλανήσεις του, ἔξω ἀπὸ τὸ θέμα τοῦ μαθήματος πὺ πραγματευόταν, πὺ πολλὲς φορές ἀπορροφοῦσαν ὀλόκληρη ὥρα, ἀποτελοῦσαν γιὰ μᾶς, τοὺς μαθητές του, ἀληθινὲς ἀποκαλύψεις.

Κατὰ τὴν πρώτη γνωριμία μὲ τὸν φοιτητὴ του, στὸ ἐναρκτήριο μάθημα τοῦ κά-θε χρόνου, περιοριζόταν στὴν ἠθικὴ διδασκαλία γιὰ τὴν εὐθύνη καὶ τὶς ὑποχρεώ-σεις τοῦ ἐπιστήμονα. Ἦταν ἐμπνευσμένο, τὸ εἰσαγωγικὸ αὐτὸ μάθημα, ἀπὸ τὴν πολιτιστικὴ καὶ φιλοσοφικὴ κατάρτιση τῆ δικῆ του καὶ τοῦ μεγάλου δασκάλου του καὶ κατόπιν φίλου του διάσημου Sommerfeld, κοντὰ στὸν ὁποῖο εἶχε ἐργαστῆ κατὰ τὴν συμπληρωματικὴ ἐκπαίδευσή του στὴ Γερμανία. Ἀπὸ κείνον εἶχε πάρει τὰ παραπάνω διδάγματα τῆς ἐπιστήμης τῆς Φυσικῆς καὶ τῆς φιλοσοφίας τῆς.

Καὶ ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο ἐξέταζε τοὺς φοιτητὲς ἦταν ἀνάλογος. Ἀπὸ τὰ πολλὰ ἀνέκδοτα, ἐπάνω στὶς ιδιότυπες αὐτὲς ἐξετάσεις του, θὰ θυμηθῶ τὸν πρω-τοετῆ φοιτητὴ πὺ μπαίνοντας στὸ γραφεῖο του, γιὰ τὶς τμηματικὲς τοῦ πρώτου ἔτους, παραζαλισμένος ἀκόμα, κλώτσησε μὲ τὸ πόδι του ἕνα κουτάκι πὺ βρισκό-ταν στὸ πάτωμα. Ὁ Χόνδρος, πρὶν τὸν ἀφήσῃ νὰ καθῆσῃ, τὸν ρώτησε:

— Τί ἔκανες τώρα, παιδί μου;

— Ένα έργον, Κύριε Καθηγητά.

— Μπράβο, με φθάνει αὐτὴ ἢ ἀπάντησή σου. Δὲν θέλω τίποτα ἄλλο. Καὶ τὸν βαθμολόγησε πλούσια.

Αὐτὴ ἡ νοοτροπία του ἦταν καὶ ἡ αἰτία νὰ τὸν φοβοῦνται ὄλοι στὶς πτυχιακὲς ἐξετάσεις. Γιατὶ οἱ ἐρωτήσεις του, ἂν καὶ ἀπλές, στρέφονταν ἀπάνω στὶς γνώσεις τῶν ἀρχῶν καὶ τῶν αἰτίων τους καὶ ἀπαιτοῦσαν τὴν βαθύτερη κυρίως κρίση τοῦ ἐξεταζόμενου ἐπάνω στὰ θέματα τῆς Φυσικῆς, χωρὶς ποτὲ ν' ἀπασχολοῦνται μὲ τὶς λεπτομέρειες καὶ τὶς περιγραφές.

Ὑστερα ἀπὸ τὸν τρόπο αὐτὸ τῆς συνεργασίας του μὲ τοὺς φοιτητές του, φυσικὸ ἦταν νὰ συναρπάξῃ κι' ὄλοι νὰ τὸν θαυμάζουν, νὰ τὸν ἀγαποῦν καὶ νὰ παρακολουθοῦν μὲ θρησκευτικὴ εὐλάβεια τὸ μάθημά του, στὸ πάντα ἀσφυκτικὰ γεμάτο ἀμφιθέατρο, καὶ οἱ δικοὶ του ἀκροαταὶ καὶ οἱ ἄλλοι τῶν ἄλλων ἐτῶν καὶ τῶν ξένων ἀκόμη σχολῶν. Οἱ τριτοετεῖς καὶ τεταρτοετεῖς Χημικοὶ καὶ Φυσικοὶ εἶχε καθιερωθῆ νὰ παρακολουθοῦν ξανὰ τὰ μαθήματά του, γιατί, προχωρημένοι πιά, τὸν καταλάβαιναν καλύτερα.

Ποιὸς μπορεῖ νὰ λησμονήσῃ, ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους τῆς ἐποχῆς μου, ἓνα τέτοιο ἐνθουσιώδη καὶ ἀπαραμίλλο δάσκαλο τῆς Φυσικῆς ἀλλὰ καὶ φιλόσοφο; Τὶς ὥραιες περιγραφές καὶ τὰ ὀλοζώντανα ἀξέχαστα παραδείγματά του; Ποιὸς δὲν θυμᾶται ὅταν διδάσκοντας τὸν λογισμό τῶν πιθανοτήτων ἔφερνε τὸ παράδειγμα τοῦ γαΐδαρου τοῦ Μπουριντάν, πού ἐξ ἴσου πεινασμένος καὶ διψασμένος καὶ ἔχοντας σὲ ἴση ἀπόσταση ἀπὸ τὸ κεφάλι του κρεμασμένα, ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά ἓνα δεμάτι σανὸ καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη ἓνα κουβά νερό, καὶ μὴ ξέροντας τί νὰ διαλέξῃ πρῶτο, τὸ σανὸ ἢ τὸ νερό, ψοφᾶει στὸ τέλος ἀπὸ τὴν πείνα καὶ τὴ δίψα; Καὶ ποιὸς δικός μας, μιλῶντας γιὰ τὰ ἠλεκτρόνια τοῦ ἀτόμου, δὲν θὰ φέρῃ ἄθελα στὴ μνήμη του τὴν ὥραία παρομοίωση τοῦ Χόνδρου, πὼς αὐτὰ ἀποτελοῦν τὰ μαντρόσκυλα πού τρέχουν διαρκῶς, ἀκοίμητοι φρουροί, γύρω ἀπὸ τὸ μαντρί τοῦ πυρῆνα; Καὶ πὼς εἶναι δυνατὸν νὰ μὴ ξαναζωντανέψῃ, μὲ τὴ φαντασία του, τὴν εἰκόνα τοῦ Χόνδρου νὰ διδάσκῃ μὲ ἀληθινὸ πάθος καὶ νὰ προσπαθῆ νὰ μᾶς κἀνῃ νὰ καταλάβουμε καὶ νὰ ἐμβαθύνουμε στὴ θεωρία τῆς σχετικότητας, τὴν τόσο καινούργια, μόλις λίγα χρόνια πρὶν διατυπωμένη ἀπὸ τὸν μεγάλο Einstein; Τὰ μαθήματά του γιὰ τὴ δύσκολη θεωρία αὐτὴ, πού τὴν παρουσίαζε μὲ τὰ δικά του ζωντανὰ παραδείγματα καὶ μὲ τὶς πρόχειρες δικῆς του ἐπινόησης, ἀποδεικτικὲς συσκευές, ἔχουν μείνει ἀξέχαστα.

Ἄλλὰ ἐκτὸς ἀπὸ τὰ μαθήματα καὶ οἱ διαλέξεις ποῦδινε, ἀναπτύσσοντας ξεχωριστὰ εἰδικὰ θέματα, στὸ μικρὸ Ἀμφιθέατρο τοῦ Χημεῖου, στὴν Ἑταιρία τῶν Φυσικῶν Ἐπιστημῶν, στὸν Πολυτεχνικὸ Σύλλογο, στὸν Παρνασσό, στὴ Λέσχη Ἐπιστημόνων καὶ ἀργότερα στὴ δική μας Ἐνωσὴ Χημικῶν, ἀποτελοῦσαν πάντα ἓνα ἐπιστημονικὸ γεγονός, ἀπὸ τὸ ὁποῖο κανεὶς δὲν ἤθελε καὶ δὲν μπορούσε, ἀπὸ μᾶς ὄλους τοῦ μικροῦ τότε κύκλου τῶν Φυσικομαθηματικῶν, ν' ἀπουσιάσῃ.

Ὁ βαθυστόχαστος μελετητῆς καὶ δάσκαλος τῆς Φυσικῆς, ὁ φιλόσοφος Χόνδρος εἶχε ὅμως—ἢ μᾶλλον λεγόταν πὼς εἶχε—κι' ἓνα μειονέκτημα. Τὴν ἀνεπιτη-

δειότητα στο πείραμα. Ἡ κάποια νευρική του στα χέρια, τὸν δυσκόλευε στὴν εὐκόλη ἐπιτυχία τους. Ἐὰν καὶ αὐτὴ τὴν ἐντύπωση, πιστεύω, πὼς πρέπει νὰ τὴν ἀποδώσουμε περισσότερο στὴ σύγκριση ποὺ γινόταν μὲ τὸν συνάδελφό του, τὸν Καθηγητὴ Ἀθανασιάδη, ποὺ σὲ ἀντίθεση ἀπὸ κείνον, παρ' ὅτι κι' αὐτὸς πετυχημένος δάσκαλος, ἦταν λιγώτερο τῆς θεωρίας καὶ περισσότερο τῆς περιγραφῆς καὶ τοῦ πειράματος. Γιατὶ ὁ Ἀθανασιάδης ἦταν πραγματικὰ ἕνας ἀξεπέραστος πειραματιστὴς καὶ ἡ σύγκριση μαζί του, ὅποιοιδήποτε ἄλλοι, δὲν ἦταν εὐκόλη. Φανατικὸς αὐτὸς καὶ σχολαστικὸς φύλακας τῆς πλούσιας συλλογῆς τῶν ὀργάνων Φυσικῆς τοῦ κοινοῦ Ἐργαστηρίου, γιὰ τὴν ὁποία ιδιαίτερα ἐκεῖνος κυρίως εἶχε κουρασθῆ, κύτταζε νὰ τὴν προστατέψῃ καὶ θεωροῦσε τὰ χέρια κάθε ἄλλου χειριστῆ ἀδέξια. Κι' αὐτὸ κάποτε γινόταν ἀφορμὴ γκρίνιας μεταξύ τους. Νὰ θυμῶνῃ ὁ Ἀθανασιάδης καὶ νὰ γκρινιάζῃ μὲ τὸν καλοκάγαθο καὶ πάντα εὐγενικὸ Χόνδρο, ποὺ μὲ τὴν γνωστὴ διαλλακτικότητά του ἔδινε πάντα πρῶτος τόπο στὴν ἀδίκη ὀργή.

Γιὰ τὸ πειραματικὸ ὅμως μέρος τῆς διδασκαλίας του καὶ γιὰ τὶς ἀσκήσεις Φυσικῆς ποὺ γίνονταν στὸ ἐπάνω, τὸ δεύτερο πάτωμα τοῦ Χημεῖου, εἶχε πάντα κοντὰ του ἕνα ἐξαιρετικὸ βοηθητικὸ προσωπικὸ, εἰδικὰ ἐξασκημένο σ' αὐτὰ τὰ θέματα. Στὶς ἀσκήσεις μας ἐρχόταν κι' ἐκεῖνος, μὰ περισσότερο ἀσχολοῦνταν μ' αὐτὲς οἱ ἄνθρωποι του. Ὁ ἐπιμελητὴς Κ. Πετρόπουλος, ἕνας παλιὸς φυσικὸς καὶ καλὸς πειραματιστὴς, ἀπὸ τοὺς πρῶτους τεχνικοὺς καὶ ἐπιχειρηματίες κατασκευαστὲς ἀργότερα τοῦ ραδιοφώνου, καὶ οἱ βοηθοὶ του. Ἀπὸ τοὺς βοηθοὺς τῶν δικῶν μου καὶ τῶν ἐπόμενων πρῶτων χρόνων τῆς σχολῆς μας θυμοῦμαι τὸν Σπυριδάκη, τὸν Θ. Καλλιβρούση, τὸν Γ. Λευκαδίτη, τὴν Μαρία Μαρκέτου, ἀργότερα κυρία Πυλαρινοῦ, τὸν Π. Σιαπκαρᾶ, τὸν Θ. Κουγιουμτζέλη, τοὺς περισσότερους ἀπ' αὐτοὺς φοιτητὲς ἢ πτυχιούχους τῆς Χημείας, στυλοβάτες γιὰ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη τοῦ Ἐργαστηρίου Φυσικῆς, ποὺ ἐργάστηκαν πολὺ ἢ λίγο κοντὰ του καὶ μερικοὶ ἐξελίχτηκαν σὲ Καθηγητὰς Πανεπιστημίου.

Τὰ δυὸ ἐργαστήρια, γιὰ τὶς δυὸ ἑδρες τῆς Φυσικῆς, ἐγκαταστημένα στὸν ἴδιο κοινὸ χῶρο, τὴν μεσημβρινὴ πλευρὰ τοῦ πρώτου πατώματος τοῦ Χημεῖου τῆς ὁδοῦ Σόλωνος, δὲν ξεχώριζαν οὐσιαστικὰ μεταξύ τους, καὶ τὸ βοηθητικὸ προσωπικὸ, τῶν δύο καθηγητῶν, βρισκόταν κι' αὐτὸ στὰ ἴδια δωμάτια καὶ συνδεόταν μὲ στενὴ συνεργασία. Ἔτσι, κατὰ τὰ χρόνια ἐκεῖνα καὶ ἄλλοι συνάδελφοι, ἂν καὶ διωρισμένοι τυπικὰ στὸν Ἀθανασιάδη, βρέθηκαν κοντὰ στὸν Χόνδρο, τὸν γνώρισαν καλὰ καὶ δούλεψαν μαζί του. Ἦταν ὁ ἐπιμελητὴς τοῦ ἄλλου ἐργαστηρίου Κώστας Παλαιολόγος, ὁ Ἄντ. Δεληγιάννης, ὁ Βασ. Κυριαζόπουλος, ὁ Μιχ. Ἀναστασιάδης, ἀργότερα ὅλοι Καθηγηταὶ στὸ Πανεπιστήμιο ἢ τὸ Πολυτεχνεῖο καὶ ἀκόμα ὁ Τάκης Παναγιώτου, οἱ μακαρίτες Γ. Χατζηδημητρίου, Διον. Μάνεσης καὶ ἄλλοι.

Ὁ Χόνδρος, μετὰ τὸ δίπλωμα τῶν Ἀθηνῶν, ἔκανε ἀξιόλογες συμπληρωματικὲς σπουδὲς στὴν Γερμανία, κοντὰ στὸν Sommerfeld καὶ ἄλλους, καὶ δημοσίευσε κατόπιν καὶ ἐκεῖ καὶ ἐδῶ σημαντικὲς ἐρευνητικὲς ἐργασίες κατὰ τὰ πρῶτα χρόνια τῆς

καθηγείας του*. Ἀργότερα τὸν ἀπορρόφησε περισσότερο ἡ ἐκπαιδευτικὴ του ἀποστολή. Τὸν συνέπαιρνε κυριολεκτικὰ ἡ μόρφωση τῶν μαθητῶν του, στὴν ὁποία δινόταν μ' ἀληθινὸ πάθος. Τὴν ὑπέροχη διδασκαλία του τὴν συμπλήρωνε ἀκόμα ἕνα μοναδικὸ γιὰ τὴν Φυσικὴ σύγγραμμα, πραγματικὰ πρωτοποριακὸ καὶ πρωτότυπο.

Ἡ πρώτη ἔκδοσή του περιορίστηκε στὴ Γενικὴ Μηχανικὴ καὶ τὶς ιδιότητες τῆς Ὑλης καὶ κυκλοφόρησε τὸ 1917 σὰν ὁ πρῶτος τόμος (σὲ δύο τεύχη 480 σελίδων) ἑνὸς ἐκτενέστερου συγγράμματος Φυσικῆς, ὑψηλοῦ ἐπιπέδου. Τέτοιο ὁμως βιβλίον ἀπαιτοῦσε βασικὲς γνώσεις ἀπὸ τὸ γυμνάσιον πολὺ μεγάλες καὶ γρήγορα κατάλαβε πὼς γιὰ τὸν Ἕλληνα φοιτητὴ ἦταν δύσκολα νοητὰ καὶ ἐπομένως δύσχηρστο σὰν διδακτικὸ βοήθημα. Αὐτὸ τὸν ἀνάγκασε νὰ γράψῃ καὶ νὰ ἐκδώσῃ (1922 - 1925) τὰ Μαθήματα Φυσικῆς του, πού σὲ δύο τόμους (544+1128 σελίδες) περιλάμβαναν ὅλη τὴν ὕλη τῆς Φυσικῆς. Τὸ νέο βιβλίον, σύντομο σχετικὰ καὶ ἐξαιρετικὰ εὐκολονόητο, γραμμένον μὲ τὸν δικὸ του προσωπικὸ τρόπο διδασκαλίας, σημείωσε δύο ἀκόμα ἐκδόσεις καὶ ἀποτέλεσε γιὰ γενεὲς σπουδαστῶν τῶν θετικῶν ἐπιστη-

* Ὁ Χόνδρος, ἀφοῦ τελείωσε τὶς ἐγκύκλιες σπουδές του, ἦλθε στὴν ἐλεύθερη Ἑλλάδα τὸ 1901 καὶ γράφηκε φοιτητὴς τῆς Φυσικομαθηματικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. Ἡ ἀγάπη του γιὰ μάθηση καὶ οἱ πλούσιες γνώσεις του, πού ἀπὸ μαθητῆς εἶχε ἀποκτήσει, τοῦ ἐξασφάλισαν γενικότερη ἐκτίμηση καὶ ὑποστήριξη, ὥστε νὰ συνεχίσῃ ἀνώτερες πανεπιστημιακὲς σπουδές, μὲ τὴν οἰκονομικὴ ἐνίσχυση τοῦ Βελλιείου κληροδοτήματος (τοῦ βαρῶνου Κωνστ. Μπέλλιου ἐκ Βλάτσης). Τὸ 1905 παίρνει τὸ διδακτορικὸ δίπλωμα μὲ τὴν ἐργασία του «περὶ ἡλεκτρικῆς ἀγωγιμότητος διαλυμάτων νιτρικοῦ μολύβδου ἐν μίγματι ὕδατος καὶ οἰνοπνεύματος». Μετὰ τὸ 1905 συμπληρώνει τὶς σπουδές του, πάλι μὲ τὴ βοήθεια τοῦ Βελλιείου κληροδοτήματος, ἀρχικὰ εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τοῦ Γκέτιγκεν καὶ κατόπιν τοῦ Μονάχου. Τοῦ Πανεπιστημίου αὐτοῦ ἀνακηρύσσεται διδάκτωρ τῆς φιλοσοφίας κατὰ τὸ 1909, μὲ τὴν ἐργασία του «Ueber elektromagnetische Drahtwellen». Στὴν Γερμανία, κατὰ τὰ τελευταῖα αὐτὰ χρόνια, ἐργάζεται κοντὰ στὸ διάσημον Καθηγητὴ Sommerfeld, ὁ ὁποῖος δείχνει ἰδιαίτερη ἐκτίμηση καὶ ἀγάπη γιὰ τὸ σπουδαστὴ Χόνδρο. Τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ Sommerfeld ἐξελίσσεται γρήγορα σὲ φιλία καὶ συνεργασία. Γυρίζοντας στὴν Ἑλλάδα ἀρχίζει τὴ σταδιοδρομίαν του ἀπὸ τὴ Χημεία, ὑπηρετώντας σὰν ὑποεπιμελητῆς στὸ Ἐργαστήριον Χημείας, ὑπὸ τὸν Καθηγητὴ Ἀναστάσιον Χρηστομάνου (1909 - 1912). Στις 24 Ἰανουαρίου 1912 προτείνεται ἀπὸ τὴν τριμελῆ Ἐπιτροπὴ ἐκ τῶν καθηγητῶν Καραθεοδωρῆ καὶ Σκουφου καὶ τοῦ Χημικοῦ Ἀραπίδη καὶ διορίζεται Τακτικὸς Καθηγητῆς τῆς Φυσικῆς στὸ Πανεπιστήμιον. Τὸ 1912, τὴν μεθεπομένη τῆς ὀρκωμοσίας του ὡς Καθηγητῆ, παντρεύεται τὴν Ἀνθὴ Π. Δαμάσκου. Ἀπὸ τὸν γάμον αὐτὸν ἀπέκτησε ἕνα γυιὸν καὶ τρεῖς θυγατέρας. Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ ἐξαιρετικὰ καὶ πρωτότυπα διδακτικὰ του συγγράμματα δημοσίευσε καὶ ἀρκετὰς πρωτότυπες μελέτες. Ἐξ αὐτῶν σημαντικώτερες εἶναι: 1. Ueber symmetrische u. unsymmetrische elektromagnetische Drahtwellen.—2. Elektromagnetische Wellen u. elektrische Drahten.—3. Τὸ ἀξίωμα τῆς σχετικότητος καὶ ἡ ἔννοια τοῦ χρόνου καὶ τῆς ἀπόστασης.—4. Τὰ δύο θερμοδυναμικὰ ἀξιώματα.—5. Αἱ τάσεις τῆς νεωτέρας Φυσικῆς.—6. Μηχανικὸν ὑπόδειγμα λογαριθμικοῦ δυναμικοῦ πεδίου.—7. Ἡ ἀτομικὴ ἐνέργεια μὲ ἀπλά λόγια. Ἐκδόσις ἀφελίμων βιβλίων 1956.—8. Ἑλληνικὰ Ἰδανικὰ καὶ Σύγχρονη Ζωή. Ἐκδόσις Ἀποστολικῆς Διακονίας.—9. Στὸ περιθώριον τῆς Φυσικῆς 1961. Εἶναι ἡ τελευταία δημοσίευσίς του, πού παρουσιάζει ξεχωριστὸ ἐνδιαφέρον γιὰτὶ συγκεντρώνει τὶς καλύτερας ἐργασίας του κατὰ τὸ πέρασμα τῆς 50ετίας τῆς δραστηριότητός του.

μών τὸ πραγματικὸ Εὐαγγέλιο τῆς Φυσικῆς. Ἡ διατύπωσή του ἦταν μὲ τὸν ἴδιο τὸν ἀφηγηματικὸ τρόπο τῆς διδασκαλίας τοῦ Χόνδρου καὶ ἡ κατανόηση τοῦ κειμένου εὐκολονόταν ἀπὸ ὥραιες καὶ πρωτότυπες εἰκόνες, οἱ περισσότερες σὲ ἀπλὰ γραμμικὰ σχεδιάσματα φτιαγμένα μὲ τὸ δικό του χέρι, ὥστε ν' ἀποδίδουν ὀλοζώντανη τὴ σκέψη του καὶ νὰ παρουσιάζουν τὰ φυσικὰ φαινόμενα μὲ τὴν ἀπλοποιημένη δική του μέθοδο.

Ὁ Χόνδρος γεννήθηκε στὶς Σέρρες καὶ στὴν πατρίδα του διδάχτηκε, ἀπὸ τὰ ὑπέροχα σχολεῖα τῆς δούλης Ἑλλάδος, τὰ πρῶτα γράμματα*. Ἀπὸ οἰκογένεια μὲ περιορισμένα οικονομικὰ μέσα συνέχισε τὶς σπουδές του στὴν Ἀθήνα καὶ τὴν Γερμανία μὲ ἐπιχορήγηση ὑποτροφιῶν. Προικισμένος μὲ καταπληκτικὴ μνήμη καὶ κρίση καὶ πολυδιαβασμένος, ἀπόκτησε γρήγορα μιὰ πολὺπλευρὴ μόρφωση, ὥστε ὁ χαρακτηρισμὸς τοῦ σοφοῦ, κάπως ὑπερβολικὸς γιὰ πολλοὺς ἄλλους, προκειμένου γιὰ τὸν Χόνδρο νὰ φαίνεται φτωχός. Δὲν ὑπῆρχαν πνευματικὰ θέματα τὰ ὁποῖα δὲν τὰ εἶχε μελετήσει καὶ τὰ ὁποῖα δὲν τὸν συγκινοῦσαν. Τὸ κυριώτερο ὁμως πάθος του ἦταν ἡ πίστη, ἡ ἀφοσίωση καὶ ἡ ἀγάπη πρὸς τὴν πατρίδα καὶ τὰ ἔθνικα τῆς ιδεώδη. Αὐτὸ ἦταν τὸ βασικὸ κίνητρο τῆς ζωῆς του. Εἶχε γαλουχηθῆ στὴν αἱματοβαμμένη Μακεδονία καὶ διατηροῦσε τὶς εἰκόνες τῆς παιδικῆς του ζωῆς, ἀπὸ τὰ φοβερὰ ἐκεῖνα χρόνια τῶν περιπετειῶν τῆς ιδιαίτερης Πατρίδας του, ὥστε νὰ ἔχη σφυρηλατηθῆ ὁ χαρακτήρας του μὲ φανατισμὸ καὶ ἀληθινὴ μαχητικότητα. Πρῶτα ἡ Πατρίδα. Ὅλα γιὰ τὴν Ἑλλάδα!

Γι' αὐτὸ τὸν πρωτοσυναντοῦμε, μόλις διωρίστηκε Καθηγητῆς, ἀπλὸ μαχητὴ στοὺς πολέμους τοῦ 1912 καὶ 1913. Τὸ καλοκαίρι τοῦ 1913, φορῶντας ἀκόμη τὴν ταλαιπωρημένη ἀπὸ τὶς μάχες καὶ ἄκομψη στολὴ τοῦ στρατιώτη τῆς ἐποχῆς, ἔρχεται καὶ ἐξετάζει τοὺς φοιτητές του, πολλοὺς συστρατιῶτες του, ἄλλους συνομήλικούς του καὶ ἄλλους μεγαλυτέρους του στὰ χρόνια, λίγο μετὰ τὸν νικηφόρο πόλεμο κατὰ τῶν Βουλγάρων. Ἀργότερα, ἔβελοντῆς ἐπίστρατος γιὰ λίγες μέρες, κατὰ τὸ

* Ὁ Δημήτριος Χόνδρος γεννήθηκε στὶς Σέρρες τὸ 1882. Στὴν πόλη αὐτὴ, κάτω ἀπὸ τὸν βαρὺ, κατὰ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη, τουρκικὸ ζυγὸ καὶ κάτω ἀπὸ τὴ φοβερὴ ἀπειλὴ καὶ τὶς ὀμότητες τῶν Βουλγάρων κομιτατζήδων ἔζησε τὰ πρῶτα παιδικὰ του χρόνια. Δραματικὰ χρόνια, ποὺ ἔμειναν ἀξέχαστα στὴν παιδικὴ φαντασία καὶ διαμόρφωσαν ἀργότερα τὸ μαχητικὸ καὶ πατριδολάτρη χαρακτήρα του. Στὰ σχολεῖα τῆς γενέτειρας, τὰ ἐξαιρετὰ ὀργανωμένα καὶ μὲ ἄριστο διδακτικὸ προσωπικὸ, διδάχτηκε τὰ πρῶτα ἑλληνικὰ γράμματα καὶ συμπλήρωσε κατόπιν τὴ βασικὴ ἐκπαίδευσή του στὴ Θεσσαλονίκη (1893 - 1899). Οἱ γονεῖς τοῦ Χόνδρου ὑπῆρξαν ἄνθρωποι ἀνώτερης πνευματικότητας καὶ μόρφωσης γιὰ τὴν ἐποχὴ τους. Φαίνεται πὼς ἀπ' ἐκείνους κληρονόμησε τὴν μεγάλη διανοητικὴ καὶ φιλομάθειά του. Ὁ πατέρας του, Κωνσταντῖνος, ἔμπορος τὸ ἐπάγγελμα, ἦταν πρόξενος τῆς Ἰταλίας στὶς Σέρρες καὶ εἶχε ζήσει προηγουμένως στὴ Ρωσία καὶ στὴ Σερβία. Μορφωμένος καὶ πολὺγλωσσος εἶχε μεγάλη ἀνάμιξη στὴν ἔθνικὴ δράση τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου τῆς περιοχῆς. Ἡ μητέρα του, τὸ γένος Ἑμμ. Θεοδωρίδη, ἦταν κι' ἐκείνη πολὺ μορφωμένη. Καὶ οἱ δύο εἶχαν ἀνώτερες γνώσεις μουσικῆς. Ἐκεῖνος ἔπαιζε φλάουτο κι' ἐκείνη πιάνο. Ἀπὸ τὸν γάμο τους ἀπέκτησαν τέσσερα παιδιά. Τὸν Δημήτριο, πρωτότοκο, καὶ τρία κορίτσια.

Νοέμβριο τοῦ 1916, γίνεται ὑπερασπιστῆς τῆς Ἀθήνας κατὰ τῆς ἀπειλούμενης καταληψῆς τῆς ἀπὸ τὸν Φουρνιὲ καὶ τοὺς στρατιῶτες τοῦ ἀγγλογάλλους. Ὅχι τόσο ἀπὸ φιλοβασιλισμὸ, ἀλλὰ γιατί ἀγανάκτησε ἀπὸ τὴν ὠμὴ ἐπέμβασή τους στὰ ἔσωτερικὰ μῖς ἀνεξάρτητης Χώρας. Τὸ 1913, μαζί μὲ τὸν Ζέγγελη, στέλνεται γιὰ νὰ συγκεντρώσῃ στοιχεῖα γιὰ τὰ βουλγαρικὰ ὄργανα στὴ Μακεδονία. Νὰ συντάξῃ μιὰ ἔκθεση καὶ νὰ τὴν παρουσιάσῃ στοὺς συμμάχους, ὥστε νὰ βοηθήσῃ τὶς ἀπαιτήσεις τῆς πατρίδας μας. Ἀργότερα, τὸ πρωὶ τῆς 28ης Ὀκτωβρίου 1940, ἐξηντάρῃ σχεδὸν πιά στὴν ἡλικία, τρέχει νὰ παρουσιαστῇ καὶ νὰ ζητήσῃ νὰ τὸν δεχθοῦν ἔθελοντὴ ἀεροπόρο, ὥστε νὰ πάρῃ μέρος στὸν καινούργιο ἀγῶνα, κάνοντας πράξη ἀποδοτικὴ τὴν ἐρασιτεχνικὴ ἀφοσίωσή του στὴν ἀεροπορία καὶ τὶς γνώσεις του γιὰ τὰ ἀεροπλάνα τῆς ἐποχῆς. Καὶ φεύγει περίλυπος, ὅταν οἱ ἀξιωματικοί, μὲ εὐγενικὰ λόγια, τοῦ ἐξηγοῦν πὼς δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ δεχθοῦν τὶς ὑπηρεσίες του καὶ νὰ τὸν κατατάξουν. Βρίσκει ὅμως τὸν τρόπο νὰ βοηθήσῃ κι' ἐκεῖνος στὴν Πανελλήνια ἐξόρμηση. Πηγαίνει στὴν προκάλυψη καὶ περιοδεύει ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας μιλώντας καὶ ἐνθουσιάζοντας τοὺς μαχητὲς μας μὲ τὶς ἀπαράμιλλες γιὰ τὴν Πατρίδα ὁμιλίες του.

Μετὰ τὸν δεῦτερο μεγάλο πόλεμο, τοῦ ἀναθέτουν καὶ τὸν βρίσκουμε καὶ πάλι ἐξεταστὴ τῆς καταστροφῆς, γιὰ δεῦτερη φορὰ, τῆς Μακεδονίας καὶ τοῦ σφαγιασμοῦ τῶν συμπολιτῶν του ἀπὸ τοὺς βουλγαρικοὺς λύκους. Σὲ κάθε περίπτωσῃ ποὺ παρουσιάζεται μιὰ ἐθνικὴ διεκδίκηση, μιὰ πατριωτικὴ ὑπόθεση, γιὰ τὴν ὁποία χρειάζεται συμπαράσταση καὶ βοήθεια, τὸν συναντοῦμε, ὅλα τὰ χρόνια, πάντα στὴν πρώτη ἢ καὶ στὴν τελευταία θέση, ὑπερασπιστὴ τῆς, χωρὶς δισταγμὸ, χωρὶς ἀξιώσεις προβαδίσματος καὶ ἱεράρχησης. Ἀρκεῖ νὰ μπορέσῃ νὰ προσφέρῃ κι' αὐτὸς κάτι γιὰ τὸ Ἔθνος, γιὰ τὴν Πατρίδα.

Ὁ Χόνδρος παντρεύτηκε γρήγορα καὶ ἀπέκτησε οἰκογένεια στὴν ὁποία δόθηκε μ' ὅλη τὴ θέρμη τῆς συναισθηματικότητάς του. Ἡ ἀφοσίωσή του καὶ ἡ τρυφερότητα γιὰ τὴ γυναῖκα του καὶ τὰ τέσσερα παιδιά του ἔφθανε τὰ ὄρια τῆς ὑπερβολῆς, ποὺ ἴσως θάπρεπε νὰ τὴν χαρακτηρίσουμε, μὲ τὸν ὄρο ποὺ συνήθως δίνει ὁ πολὺς κόσμος, τῆς «νοσηρῆς» ἀγάπης.

Ἀνθρωπος μὲ τὴν ἀκαταπόνητη δραστηριότητα καὶ τὶς πληθωρικὰς γνώσεις, μὲ τὸ ἀσίγαστο ἐνδιαφέρον γιὰ κάθε πνευματικὸ καὶ κοινωνικὸ θέμα, ἦταν φυσικὸ νὰ μὴν περιορισθῇ μόνο στὴν ἐπιστήμη του, τὴ Φυσικὴ, καὶ νὰ μὴ ἀσχοληθῇ μόνο μὲ τὶς ἐξαρτώμενες ἀπ' αὐτὴν ἐφαρμογές. Ὁ Χόνδρος εἶχε πάμπολλα ἐνδιαφέροντα καὶ κουραζόταν γιὰ ὅλ' αὐτὰ. Ἐργαζόταν γιὰ ὅλα ἐπίσης ἀκαταπόνητα, μὲ ἀληθινὸ πάθος.

Τὸν συγκινοῦσε ἡ ποίηση, ἡ ζωγραφικὴ, ἡ λογοτεχνία, ἡ ἀρχιτεκτονικὴ καὶ κάθε καλλιτεχνικὸ θέμα. Μὲ ἐξαιρετικὴ ἐπίδοσῃ στὶς ξένες γλῶσσες μιλοῦσε ἀπταιστα ὅλες τὶς κύριες εὐρωπαϊκὰς καὶ ἀκόμα τὶς σκανδιναβικὰς καὶ τὶς σλαβικὰς τῆς βαλκανικῆς χερσονήσου. Ἐγνώριζε ἐπίσης τέλεια τὴν Τουρκικὴ, καὶ μάλιστα τὴν γνήσια καθαρὴ φιλολογικὴ, ὅπως δὲν τὴν ξέρουν οἱ τωρινοὶ Τούρκοι. Καὶ

κοντά στην τουρκική και τις άλλες συγγενείς μ' αυτή, τής άραβικής οικόγενειας.

Ένδιαφερόταν για τη διακοσμητική και για όλα τα σχετιζόμενα καλλιτεχνικά θέματα. Τα άνωτερα μαθηματικά, τα τόσο άπαραίτητα για τη σπουδή των θεμάτων τής θεωρητικής Φυσικής, τόν άπασχολούσαν επίσης. Ο πλούτος των γνώσεών του σε κάθε τομέα τής ανθρώπινης διάνοησης κατέπλησσε τούς συνομιλητές του. Όταν μετά τόν πόλεμο τόν επισκέπτονται στο Έργαστήριο οί Τοῦρκοι συνάδελφοί του, τούς παρασύρει άπό τη Φυσική στην φιλολογική και ποιητική άξία του Κορανίου, μιλώντας τους σε μιá κλασσική τουρκική γλώσσα. Κι' εκείνοι έκπληκτοι όμολογούν πώς είναι άπληροφόρητοι γι' αυτή τήν άνώτερη άξία του Κορανίου τους. Παλαιότερα είχε φιλοξενήσει και περιποιηθί στην Άθήνα τήν κόρη του Κεμάλ. Καταύποχρωμένος, σε άνταπόδοση, τόν προσκάλεσε κι' εκείνος για μιá έπισημότερη έπίσκεψή του στη Τουρκία, αλλά ό Χόνδρος δέν τήν έπραγματοποίησε.

Τό 1953, στη Γενεύη, άντιπρόσωπος τής Έλλάδος στην πρόσφατα τότε ίδρυμένη Κοινοπραξία των Πυρηνικών Έρευνών (CERN), συμπαρακάθεται φιλικά, δπως διηγείται ό Καθηγητής κ. Θ. Κουγιουμτζέλης, με τούς Σουηδούς Καθηγητάς Altven (βραβεϊον Νόμπελ) και Eklund. Είναι ή πρώτη ήμέρα πού τούς γνωρίζει και με τη συνησιμένη πολυπραγμοσύνη του, σε μιá άλάθευτη σουηδική, παραμερίζει για λίγο τα πυρηνικά προβλήματα και θέλει νά τόν πληροφορήσουν περισσότερο για τούς Βίκινκς, για τις ιστορίες τους και τα έπη τους. Οί καθηγηται λυπημένοι του άπαντούν ότι, άν και Σουηδοί εκείνοι, έλάχιστα άπ' αυτά έχουν μελετήσει ή άκούσει. Και τότε ό Χόνδρος, εκεί, στη Γενεύη, μιλώντας στη μητρική τους γλώσσα, τούς διδάσκει κάνοντας μιá δλόκληρη διάλεξη, για τήν ιστορία και τα κατορθώματα των προγόνων τους των Βίκινκς.

Τόν συγκινούσαν και όλες οί μηχανικές έφαρμογές τής έπιστήμης του και καταπιανόταν με όλα τα μηχανολογικά θέματα. Άπό τούς πρώτους αυτοκινητιστάς, ήξερε τις μηχανές τους όσο κανείς άλλος και παιδευόταν έπισκευάζοντας ό ίδιος τη δική του θρυλική Σεβρολέτ με τόν ιστορικό άριθμό 4444, πολλές φορές χωρίς σπουδαίο λόγο, μονάχα άπό κάποια περιέργεια ή άπό άπλό χόμπυ. Όλοι οί παλαιοί θυμούνται τό ιστορικό αυτό μεγάλο, με ξεσέκαστη τήν καρότσα του, αυτοκίνητο, με τό όποιο ό Χόνδρος άλώνιζε τα χρόνια εκείνα και τήν Άθήνα και τα προάστια της, γνώριμο σε όλους άφου στάθμευε μόνιμα έξω άπό τήν πλαϊνή πόρτα του Χημείου, στην όδό Μαυρομιχάλη. Πολύ τακτικά περνώντας άπ' εκεί έβλεπαν έναν άνθρωπο ξαπλωμένο στο χώμα κάτω άπό τό αυτοκίνητο νά σκαλίζει τις μηχανές του και σε λίγο νά ξεπροβάλλη ό Χόνδρος καταμουντζουρωμένος, με στραπατσαρισμένα τα ρούχα του, άφελέστατος και καταευχαριστημένος για τήν έπιτυχία πού είχε στην αυτοπρόσωπη αυτή έπισκευή του αυτοκινήτου του.

Μιá άλλη ώραία αλλά και επικίνδυνη άπασχόληση του Χόνδρου ήταν ή άεροπορία, για τήν όποία διέθετε πολύ χρόνο μελετώντας τις μηχανές της και άσχολούμενος με τό ανθρώπινο ύλικό της. Άπό τούς πρώτους άνεμοπόρους, προπαγάν-

διζε για τὸ ἐπικίνδυνο αὐτὸ σπὸρ, καὶ ἀπὸ τοὺς πρῶτους ἀεροπόρους, ὠδηγοῦσε μὲ σιγουριά τὰ πρωτόγονα ἐκεῖνα ἀεροπλάνα τῆς ἐποχῆς, πού δὲν διέφεραν καὶ πολὺ ἀπὸ τοὺς χαρταετούς. Πρόεδρος τῆς Ἀερολέσχης, συνεργάτης τῆς μικρῆς τότε πολεμικῆς μας ἀεροπορίας καὶ καθηγητῆς στὶς σχετικὲς σχολὲς ἦταν ἐπὶ κεφαλῆς τῆς Ἐπιτροπῆς πού διάλεγε τοὺς κατάλληλους ἀπὸ τοὺς ἀξιωματικὸς ξηρᾶς καὶ θαλάσσης, ὅσους ζητοῦσαν νὰ μεταπηδήσουν στὸ νέο αὐτὸ ὄπλο, ἀφοῦ ἀκόμα δὲν εἶχε δημιουργηθῆ σὰν ἀνεξάρτητο. Οἱ ἐργαζόμενοι τὰ χρόνια ἐκεῖνα στὸ Χημεῖο ξαφνιάζονταν πολλὲς φορὲς ἀπὸ τὶς ἀπανωτὲς πιστολιὲς πού ἀκούονταν ἀπὸ τὸ ὑπόγειό του. Ἦταν ὁ Χόνδρος, πού ἐξετάζοντας τὶς ψυχικὲς καὶ νευρικὲς τοὺς ἱκανότητες, ἔρριχνε ξαφνικά, πίσω τοὺς, μερικὲς πιστολιὲς γιὰ νὰ πιστοποιήση τὶς ἀντιδράσεις πού παρουσίαζαν οἱ ὑποψῆφιοι ἀεροπόροι. Μεταξὺ αὐτῶν καὶ ὁ ἄτυχος βασιλιάς Ἀλέξανδρος πού ὁ Χόνδρος τὸν πρωτοδίδαξε τὰ θέματα τῆς ἀεροπορίας καὶ τὸν βοήθησε νὰ γίνῃ ἀεροπόρος. Καὶ δὲν ἐγκατέλειψε ποτὲ αὐτῆ του τὴν ἀπασχόληση καὶ τὴ μεγάλη ἀγάπη γιὰ τὴν ἀεροπορία καὶ μέχρι τελευταῖα, ἀκόμα καὶ μετὰ τὰ 70 χρόνια τῆς ἡλικίας του.

Τὸ μεγαλύτερο ὅμως χόμπυ γιὰ τὸν Χόνδρο ἦταν ἡ μουσικὴ. Τὶς ὥρες ἀναπαύσεώς του τὶς διασκέδαζε μὲ τὸ βιολί του. Τ' ἀπογεύματα, ὅταν κατηφόριζες τὴν ὁδὸ Ἡρώδου τοῦ Ἀττικοῦ, στὸ πρῶτο σπῆτι, ἀπὸ τὸ τελευταῖο ἀνοιχτὸ παράθυρο τοῦ ἰσογείου τῆς παλιᾶς πολυκατοικίας τῆς γωνίας τοῦ δρόμου αὐτοῦ μὲ τὴν Λεωφ. Βασ. Σοφίας, ἐκεῖ πού κατοικοῦσε τὰ χρόνια ἐκεῖνα, θ' ἀκούγες ἕνα βιολί νὰ παίζει κομμάτια κλασσικῆς μουσικῆς. Ἦταν ὁ Χόνδρος. Καὶ ἀπολησμονιόταν παίζοντας καὶ συνέχιζε ἐπὶ ὥρες ὀλόκληρες. Ἐκτὸς μάλιστα ἀπὸ αὐτὴ τὴ μοναχικὴ ἀπασχόλησή του μὲ τὴ μουσικὴ, ὠργάνωνε συχνὰ καὶ οἰκογενειακὲς συναυλίες μὲ τὴ βοήθεια φίλων. Τακτικὸς βοηθὸς του σ' αὐτὲς ἦταν ἕνας ἄλλος ἀξέχαστος παλιὸς συνάδελφός μας, στενὸς φίλος του, ὁ εὐγενέστατος Κων. Δόσιος, ἕνας σὰν κι' ἐκεῖνον ἀνώτερος, μὲ πλούσιες γνώσεις καὶ πολλὰ καλλιτεχνικὰ ἐνδιαφέροντα ἄνθρωπος. Ὁ Δόσιος βοηθοῦσε τὶς μικροσυναυλίες αὐτὲς τοῦ Χόνδρου μὲ τὸ βιολοντσέλο του καὶ πολλὲς φορὲς μὲ τὸ τραγούδι του. Στὸ πιάνο συνῶδευε ὁ ἀχώριστος σύντροφός του, ἡ γυναίκα του. Καὶ ἄλλοι ἀκόμη τὸν συντρόφευαν καὶ τὸν βοηθοῦσαν στὶς ὥραϊες αὐτὲς συγκεντρώσεις. Τὸ πάθος του γιὰ τὴν μουσικὴ ἐβοήθησε καὶ τὸν ἰδιαίτερο φιλικὸ του σύνδεσμο μὲ τὸν μεγάλο δάσκαλό του Sommerfeld. Ἐκεῖνος ἐπαιζε ὥραῖο πιάνο καὶ ὁ Χόνδρος τὸν συνῶδευε μὲ τὸ βιολί του, στὶς οἰκογενειακὲς συγκεντρώσεις τοὺς στὸ Μόναχο.

Ὁ φίλος του καὶ οἰκογενειακὸς του γιατρός κ. Γρηγ. Δ. Λευκαδίτης, πού συνεργαζόταν μαζί του στὰ θέματα τῆς μουσικῆς, μοῦ ἔδωσε πολλὲς πληροφορίες γιὰ τὴν ἰδιαίτερη αὐτῆ ἀγάπη του. Ὁ Χόνδρος ἐπαιρνε τακτικὰ μέρος στὶς συναυλίες πού ἔδινε ἢ «Φιλικὴ Ἐταιρεία Ἐπιστημόνων Καλλιτεχνῶν» καὶ γιὰ ἕνα διάστημα ἦταν μάλιστα μέλος τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου της. Σὲ μιὰ εἰσαγωγικὴ ὁμιλία του, ἀπὸ ἐκεῖνες πού ὠργάνωνε, εἶχε δώσει ἕνα θαυμάσιο ὄρισμὸ τῆς μουσικῆς, πού τὰ κατόπιν χρόνια ἀποτέλεσε ἕνα εἶδος ἐμβλήματος γιὰ τὴν καλλιτεχνικὴ τους Ἐται-

ρεία. «Ἡ Μουσική, εἶπε, εἶναι ἡ ἔκφραση τοῦ ἀνεκφράστου». Διηγῆται ἀκόμη πῶς τὸ βράδυ τῆς 12ης Ἰουλίου 1953, ὕστερα ἀπὸ μιὰ συναυλία τῆς Ὀρχήστρας τῆς Ἑταιρείας, κατὰ τὴν τιμητικὴ γιὰ τὸ Συμβούλιό της δεξίωση πού τὴν ἀκολούθησε, ὁ Χόνδρος, ἐνθουσιασμένος καὶ γεμάτος συγκίνηση, ἐπῆρε τὸ βιολί του καὶ ἔπαιξε, πρὸς χάριν τῶν συγκεντρωμένων φίλων, μὲ μοναδικὸ μπρίο, τὴν περίφημη καὶ δύσκολη *chaconne* τοῦ Μπάχ, τὴν γνωστὴ *chaconne* τῆς χορδῆς τοῦ σόλα*.

Στὰ πρῶτα φοιτητικὰ μου χρόνια γνώρισα τὸν Χόνδρο μόνο σὰν καθηγητὴ μου—ἐκεῖνος στὴν ἔδρα καὶ ἐγὼ στὸ θρανίο. Ἀργότερα προχώρησε ἡ γνωριμία μας, ὅταν πηγαίνοντας στὸ Ἔργαστήριό του γιὰ νὰ συναντήσω τοὺς βοηθοὺς του, πού ἦσαν ὅλοι φίλοι, μοῦ δινόταν ἡ εὐκαιρία νὰ κουβεντιάζω καὶ μὲ τὸν καταδεκτικώτατο πρὸς ὅλους Χόνδρο. Ἡ γνωριμία ἐγινε στενωτέρη μετὰ τὸ 1922, ὅταν ἄρχισα νὰ τὸν ἐπισκέπτομαι γιὰ ὑποθέσεις τοῦ Γεωλογικοῦ Ἐργαστηρίου, ὅπου τότε ὑπηρετοῦσα. Σιγά - σιγά ἀπὸ τὴν γνωριμία προχωρήσαμε στὴ φιλία. Ἔδινε ἀφορμὴ γι' αὐτὴν καὶ ἡ Ἐνωσὴ μας πού, μετὰ τὸ 1930, ἄρχισε τὴν ἐπιστημονικὴ της δραστηριότητα καὶ ἀπ' αὐτὴ τὴν αἰτία τὸν συναντοῦσα συχνότερα.

Εἶχε ιδιαίτερο ἐνδιαφέρον γιὰ τὴ χημεία καὶ τοὺς χημικούς. Δὲν ξεχνοῦσε πῶς ἐπαγγελματικὰ ἄρχισε ἀπὸ χημικός, ἀφοῦ γυρίζοντας ἀπὸ τὴν Γερμανία καὶ προτοῦ νὰ γίνῃ καθηγητῆς, δούλεψε δύο χρόνια ὑποεπιμελητῆς στὸν Καθηγητὴ Χρηστομάνο. Ἦταν ἄλλωστε ἀπ' τοὺς πρῶτους πού δίδασκαν πῶς δὲν ὑπάρχουν διαχωριστικὰ σύνορα γιὰ τὶς δυὸ ἀδελφές ἐπιστῆμες. Ἔτσι παρακολουθοῦσε πάντα ἀπὸ κοντὰ τὴν Ἐνωσὴ μας. Ἐρχόταν στὶς διαλέξεις της, μιλοῦσε καὶ ὁ ἴδιος στὶς ἐπιστημονικὲς της συγκεντρώσεις, ἔγραφε στὸ περιοδικό της, ἔπαιρνε μέρος στὶς ἐκδρομὲς της. Ἀργότερα, σὰν τακτικὸς προσκαλεσμένος μας, ἐρχόταν καὶ στὶς φιλικὲς κοινωνικὲς συγκεντρώσεις πού ὀργανώναμε στὸ ἐντευκτήριό της, τῆς ὁδοῦ Κάνιγγος 10. Πάντα γελαστός καὶ ὀμιλητικώτατος μὲ τὴν ἀπολαυστικὴ συναναστροφή του καὶ τὰ διαλεγμένα ἀνέκδοτά του.

Σὲ μιὰ τέτοια στιγμὴ εὐφορίας ἀπὸ τὴν εὐχάριστη συναναστροφή μας, μπροστὰ σ' ἓνα καλοψημένο γουρουνόπουλο κι' ἓνα ποτήρι ἐκλεκτὸ κρασί, κατῶρθωσα ν' ἀποσπάσω τὴν ἐπιείκειά του, ὥστε νὰ δώσω τὴν ἐπομένῃ ἐξετάσεις σ' ἐκεῖνον καὶ νὰ περάσῃ ἓνας караβοτσακισμένος συνάδελφος, πού κόντευε νὰ γεράσῃ χωρὶς δίπλωμα, ἐξ αἰτίας τοῦ μαθήματος τῆς Φυσικῆς. Ἦταν πράγματι ἓνα θαῦμα νὰ τὸν πετύχω σὲ μιὰ σπάνια γι' αὐτὸν στιγμὴ ἀδυναμίας του. Γιατὶ ὁ Χόνδρος, μὲ τὴν ἀπειρὴ καλωσύνη καὶ αἰσθηματικότητά του, χάριζε εὐκόλα ὅ,τι τοῦ ζητοῦσες, ἐκτὸς ἀπὸ ἓνα μεγαλύτερο βαθμὸ σ' ἓναν ἀνάξιο φοιτητῆ. Σ' αὐτὸ τὸ ζήτημα ἦταν ἓνας σκληρὸς βράχος, ἐπάνω στὸν ὅποιο πολλοὶ τσακίζονταν. Ὅπως ἐξηγοῦσε, στὰ θέματα τῆς ἐπιστῆμης δὲν χωραεὶ φιλανθρωπία.

* Ἡ σχετικὴ ἐπιστολὴ τοῦ κ. Γρηγ. Λευκαδίτη ἔχει δημοσιευθῆ ὀλόκληρη στὰ «Χημικὰ Χρονικά, Γεν. Ἔκδοσις» (Τεῦχος Ἰανουαρίου—Φεβρουαρίου 1974, σελ. 25 - 26).

Ἡ ὑποστήριξη κάθε δίκαιης καὶ σωστῆς ὑποθέσεως εὕρισκε πάντοτε τὸν Χόνδρο μαχητικὸ ὑποστηρικτὴ της, ποὺ πολλὰς φορὲς μάλιστα ἐρχόταν αὐτόκλητος στὸν ἀγῶνα της. Ἡ παρρησία καὶ τὸ θάρρος τῆς γνώμης του, ἡ ἐλευθεροστομία του καὶ ἡ ἐπιμονὴ στὴν χρήσιμη πολεμικὴ του ἄφησαν ἐποχὴ. Αὐτὸ τὸ ἰδιώμα του τὸν ἐμπόδιζε νὰ προσκολληθῆ σὲ κάποια ὀμάδα, σὲ μιὰ ὀρισμένη παράταξη. Ἀποτελοῦσε πάντα μιὰ δυναμικὴ μονάδα, ποὺ ἀγνοοῦσε τοὺς συμβιβασμούς. Στὴ Φυσικομαθηματικὴ Σχολή, ποὺ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη ἦταν χωρισμένη σὲ ἀντιμαχόμενες παρατάξεις, ὁ Χόνδρος ἔμενε ξένος ἀπ' αὐτὰς καὶ πολεμοῦσε μόνος, σκληρά, γιὰ κάθε περίπτωση ποὺ ἐκεῖνος θεωροῦσε σωστὴ, ἀδιαφορῶντας γιὰ τὴν σχετικὰ μ' αὐτὴ τοποθέτηση τῶν ἄλλων. Καὶ συχνά, μὲ τὴ δικαιοσύνη του καὶ τὴν τετράγωνη λογικὴ του, δίνοντας προσωπικὴ μάχη μεταξὺ τῶν διαφωνούντων, κατάρθωνε, ἕνας αὐτός, νὰ ἐπιβάλλῃ στὸ τέλος τὴ δική του ὀρθὴ γνώμη σ' ὄλους.

Ἀπὸ τίς συζητήσεις του μέσα στὴ Σχολὴ καὶ τὴν μαχητικότητά του ἀναφέρονται πολλὰ ἐνδιαφέροντα ἱστορικά. Ἄλλα ἐπάνω σὲ μεγάλα πανεπιστήμιακὰ θέματα καὶ ἄλλα γιὰ μικρότερα, σχετικὰ μὲ τὰ προσωπικὰ θέματα ἢ τίς ἐνέργειες τῶν καθηγητῶν καὶ τῶν ἐργαστηρίων τους. Ἀκόμα γίνονταν πολλὰς συζητήσεις σὲ εὐτράπελο τόνο. Ὁ Χόνδρος πείραζε συχνὰ τοὺς συναδέλφους του κατὰ τίς συζητήσεις αὐτὰς. Τακτικὸς στόχος γι' αὐτὸν ἦταν ὁ καλοκάγαθος, ἀλλὰ παράξενος στὸν χαρακτήρα, μεγάλος μαθηματικὸς Νικόλαος Χατζιδάκις. Μιὰ φορὰ ὁ διαξιφισμὸς τους ἦταν σχετικὸς μὲ τὴν γλωσσομάθεια. Ὁ Χατζιδάκις, γλωσσομαθέστατος κι' ἐκεῖνος, μιλοῦσε 15 γλώσσες καὶ μέσα σ' αὐτὰς ἤξερε ὅλες τίς σκανδιναβικὰς. Ὁ πολὺγλωσσος ἐπίσης Χόνδρος τὸν προκάλεσε στὰ τουρκικά. Καὶ ἡ Σχολὴ ἀναγκάστηκε νὰ παραμερίσῃ τίς ἄλλες ὑποθέσεις της γιὰ ν' ἀκούῃ ἐπὶ ἀρκετὴ ὥρα τοὺς δύο τους νὰ τσακώνωνται στὴν τουρκικὴ. Μάλιστα ἡ φήμη φέρνει νικητὴ τὸν Χόνδρο, ποὺ ἤξερε τὴν καθαρὴ φιλολογικὴ τουρκικὴ γλῶσσα καὶ τὴν ἀρχαία, τὴν Ἀραβικὴ, στίς ὁποῖες ὁ ἄλλος δὲν μποροῦσε νὰ τοῦ παραβγῆ.

Γιὰ ἕναν ἀπ' αὐτοὺς τοὺς φιλικοὺς καυγάδες ἤμουν ἐγὼ ἡ ἀφορμὴ. Ἔδινά τὴν διδακτορικὴ μου ἐξέταση κατὰ τὸ 1932 καὶ μιλοῦσα γιὰ τὴν ἐλιά καὶ τὸ ἐλαιόλαδο. Μὲ ρωτοῦσαν οἱ καθηγηταὶ σχετικὰ μὲ τὴ χημικὴ σύσταση τοῦ ἐλαιοκάρπου καὶ τὴ βιομηχανικὴ του κατεργασία. Ὁ Χατζιδάκις πετάχτηκε καὶ μὲ ρώτησε τί ξέρω περὶ τῆς καλλιέργειας τῆς ἐλιάς κατὰ τὴν ἐποχὴ τῶν Φοινίκων. Ὁ Χόνδρος μπῆκε ἀμέσως στὴ μέση: «Κύριε ὑποψήφιε, μὴν τοῦ ἀπαντήσης, δὲν δίνεις ἐξετάσεις γιὰ ἀρχαιολόγος». Οἱ ἄλλοι γέλασαν. Ὁ ἡρεμος καὶ ἀνεξίκακος Χατζιδάκις σῶπασε.

Ἡ φανατικὴ προσκόλλησή του στὰ ἔθνικα ἰδεώδη καὶ ἡ πίστη του γιὰ τὴν ἱερότητα καὶ ἀκεραιότητα τῆς Πατρίδας, ὅπως τὴν εἶχε διδαχθῆ ἀπὸ τὰ παιδικὰ του χρόνια, ἦταν φυσικὸ νὰ τὸν τοποθετήσῃ σὰν μαχητικὸ ἀντίπαλο καὶ τοῦ κομμουνισμοῦ. Κατὰ τὴν ἐπανάσταση τοῦ Δεκεμβρίου τοῦ 1944, κάτοικος ἀπὸ καιρὸ τοῦ Ψυχικοῦ, βρέθηκε ἐκεῖ ἀποκλεισμένος καὶ κινδύνευαν, αὐτὸς καὶ ἡ οἰκογένειά του, νὰ πεθάνουν τῆς πείνας. Ἀκόμα σὰν μαρκαρισμένος ἀντικομμουνιστῆς

φοβόταν και για τη ζωή του. Ἀποφάσισε λοιπόν, όταν τὰ πράγματα χειροτέρεψαν, νὰ κάνη ἥρωική ἔξοδο και νὰ κατέβη δοκιμαστικά μέχρι τὴν ἐλεύθερη περιοχή. Φόρεσε παλιόρουχα και παλιοπάπουτσα και ἀξύριστος ὅπως ἦταν ἀπὸ ἡμέρες, ἀγνώριστος στὰ χάλια του, μ' ἓνα δισάκκι στὸν ὄμο, ξεκίνησε πεζοπορώντας και σιγοτραγουδώντας τὰ θούρια τοῦ ΕΛΑΣ. Μὲ χαιρετισμούς ἐγκάρδιους πρὸς τοὺς συντρόφους ποὺ συναντοῦσε στὸ δρόμο, ἔφθασε ἀνενόχλητος σὰν γνήσιος κι' αὐτὸς ἔλασίτης μέχρι τὴν Ἀθήνα και φιλοξενήθηκε γιὰ δυὸ βραδιὲς στὸ σπίτι τῆς ὁδοῦ Ζαΐμη 27 τῆς κυρίας Κατίνας Στάθη (κατόπιν κυρίας Μιχ. Ἀναστασιάδη). Βγαίνοντας τὸ ἀπόγευμα τῆς μεθεπόμενης γιὰ ἓνα μικρὸ, ὅπως τοὺς εἶπε, περίπατο—στὴν πραγματικότητα γιὰ νὰ ἐπισκεφθῆ ἓνα συγγενικὸ σπίτι στὴν ὁδὸ Οἰκονόμου—τὸν συνέλαβαν γιὰ ὄμηρο. Ὅπως μοῦ ἔχει διηγηθῆ ὁ ἴδιος, ἀπέναντι ἀπὸ τὸ σπίτι αὐτὸ τῆς ὁδοῦ Οἰκονόμου, βρισκόταν ἓνα μυστικὸ φυλάκιο τοῦ ΕΛΑΣ μὲ ἀρκετοὺς νεαρούς. Ἐνας ἀπ' αὐτούς, φοιτητῆς, τὸν ἐγνώρισε και φρόντισε νὰ τὸν συλλάβουν. Κι' ἦταν ἀκριβῶς ἐκεῖνος, ποὺ χάριη στὴ μεσολάβησή του, λίγους μῆνες πρὶν, εἶχε σωθῆ ἀπὸ τὰ νύχια τῶν Γερμανῶν. Ὁ Χόνδρος, μετὰ τὴ σύλληψή του, ὠδηγήθηκε στὸ Περιστερι κι' ἀπ' ἐκεῖ μαζί μὲ ὄλη τὴν τραγικὴ πολυάριθμὴ ὁμάδα τῶν ὁμήρων τοῦ ΕΛΑΣ, μέχρι τὰ Κρῶρα. Μᾶς διηγεῖτο τακτικά μὲ πολὺ χιοῦμορ τὴν περιπέτειά του ἐκεῖνη και τὶς διάφορες ταλαιπωρίες του, ποὺ κι' αὐτὲς τὶς δέχτηκε μὲ τὴ γνωστὴ στωικότητα και ἀφέλεια. Ἀκμαῖος, μὲ σιδερένια ὑγεία, και λιτοδίαιτος ἐκ φύσεως, ἂν δὲν φοβόταν γιὰ τὴ ζωή του, θὰ εὑρισκε τὴν μέχρι ἐκεῖ πεζοπορία του σὰν μιὰ ἐνδιαφέρουσα ἐκδρομὴ.

Ἡ περιπέτειά του αὐτὴ εἶχε σὰν κυριώτερη ἀφορμὴ τὴν ἐπιθυμία του νὰ συναντηθῆ μὲ τοὺς ἄλλους, ἀποκλεισμένους στὴν Ἀθήνα, συγγενεῖς του και νὰ ξαναγυρίση, ἀφοῦ θὰ ἐξασφάλιζε και μερικὰ φαγώσιμα, στὸ σπίτι του τοῦ Ψυχικοῦ. Ὅπως μοῦ διηγήθηκε μιὰ κυρία φίλη και τῶν δυὸ μας, παλιὰ μαθητριά του στὸ Πανεπιστήμιο, ποὺ ἦταν γειτόνισσά του στὸ Ψυχικὸ, λίγες ἡμέρες προηγουμένως, εἶχε ἐπίμονα ἀρνηθῆ τὴν προσφορά τῆς νὰ τὸν φυγαδεύση στὴν Ἀθήνα. Ἀξίζει ν' ἀναφέρω ὅλο αὐτὸ τὸ ἐπεισόδιο ὅπως ἀκριβῶς ἡ ἴδια μοῦ τὸ περιέγραψε.

Ὁ Ἄγγλος ἀξιωματικὸς Shepherd Hill, ἓνας ἀπὸ τοὺς συνδέσμους τῶν συμμάχων μὲ τὴν ἐδῶ Ἀντίσταση, κρυβόταν κατὰ τὴ διάρκειά τῆς κατοχῆς στὸ σπίτι τῆς, στὸ Ψυχικὸ, και ριψοκινδυνεύοντας κυκλοφοροῦσε σὰν Σουηδὸς ἀπεσταλμένος τοῦ Διεθνοῦς Ἐρυθροῦ Σταυροῦ. Κατὰ τὸν Δεκέμβριο τοῦ 1944 γύριζε στὸ ἐλασσοκρατούμενο Ψυχικὸ μ' ἓνα αὐτοκίνητο σκεπασμένο μὲ τὴν ἀμερικανικὴ σημαία, κάνοντας τὴν Ἀμερικανὸ, κι' ἔσωζε, ὅσους μποροῦσε, μεταφέροντάς τους στὴν ἐλεύθερη περιοχή τῆς Ἀθήνας. Φυσικὸ ἦταν ὁ Shepherd νὰ σώση, μαζί μὲ τοὺς ἄλλους, σ' αὐτὲς τὶς ἐξορμήσεις του, και τὴν οἰκογένειά τῆς. Μάλιστα ἔφτασε τὴν τελευταία στιγμή, μόλις εἶχε πάρει πρόσκληση νὰ παρουσιαστῆ στὴν πολιτοφυλακὴ «γιὰ μιὰ μικρὴ ἀνάκριση» μὲ τὰ γνωστὰ ἀσφαλῶς ἐπακόλουθα. Φεύγοντας, τὴν κρίσιμη αὐτὴ ὥρα, μὲ τὸ κατάφορτο ἀπὸ ἀνθρώπους αὐτοκίνητο,

την οικογένειά της και άλλους, συνάντησαν στο δρόμο τὸν Χόνδρο. Σταμάτησαν κι' εκείνη τὸν θερμοπαρακάλεσε νὰ μπῆ κι' αὐτὸς γιὰ νὰ σωθῆ. Ὁ Χόνδρος, ἀμετάπειστος, ἀρνήθηκε. Δὲν ἤθελε ν' ἀφήσῃ τοὺς ἄλλους, τοὺς δικούς του, μόνους. Δὲν ἔβλεπε—καλόπιστος κι' ἀνυποψίαστος πάντα—τὸν κίνδυνο. Ἔλεγε πὼς δὲν εἶχε λόγους νὰ φοβᾶται καὶ δὲν πίστευε πὼς θὰ βρισκόταν ἄνθρωπος νὰ θέλῃ τὸ κακὸ του. Ὁ Shepherd ὑποσχέθηκε νὰ τὸν θυμηθῆ σὲ ἄλλο δρομολόγιο. Δὲν πρόλαβε ὁμως νὰ ξαναφροντίσῃ γιὰ τὸν Χόνδρο. Ἐνα - δυὸ μέρες μετὰ, σὲ μιὰ ἀπ' αὐτὲς τὶς διαδρομές του, τραυματίστηκε βαρεῖα ἀπὸ βλήμα ὄλμου, μπροστὰ στὸ Ξενοδοχεῖο «Ἀκροπόλ», μεταφέρθηκε στὸν «Εὐαγγελισμό» κι' ἐκεῖ ξεψύχησε. Τὴν ἥρωικὴ κατάβαση ὁ Χόνδρος πρὸς τὴν Ἀθήνα, πού περιέγραψα, τὴν ἀποφάσισε λίγες μέρες ἀργότερα, περισσότερο γιὰ νὰ ἐξασφαλίσῃ, ὅπως ἔλεγε, τρῶφιμα στοὺς δικούς του, πού κινδύνευαν νὰ πεθάνουν τῆς πείνας*.

Λίγο μετὰ τὴν περιπέτειά του αὐτῆ, ἀρχὲς τοῦ 1945, ἦρθε ἀπὸ τοὺς πρώτους καὶ συνεργάστηκε μαζί μας γιὰ τὴν ἴδρυση μιᾶς ἐθνικιστικῆς ὀργανώσεως, πού προβλεπόταν νὰ τὴν ἀποτελέσουν ἀποκλειστικὰ πνευματικοὶ ἄνθρωποι καὶ θὰ εἶχε κύριο σκοπὸ—ὁ πόλεμος συνεχιζόταν ἀκόμα—προβάλλοντας ἱστορικὰ στοιχεῖα καὶ προπαγανδίζοντας μετὰ τοῦ πνευματικοῦ κόσμου τῶν συμμάχων, νὰ ζητήσῃ τὴν συμπάραστασή τους στὴ δικαίωση τῶν ἐθνικῶν μας ἀξιώσεων κατὰ τὴν ἀναμενόμενη προσεχῆ εἰρήνη. Ν' ἀγωνισθῆ γιὰ τὶς ἀπαιτήσεις μας στὴν Βόρ. Ἠπειρο, στὴν Βόρ. Θράκη καὶ τὰ Δωδεκάνησα καὶ σχετικὰ μὲ τὰ ἐσωτερικὰ μας, νὰ φροντίσῃ γιὰ τὴν προστασία μας ἀπὸ τὸν Κομμουνισμό. Αὐτὴ ἡ προσπάθεια, παρὰ τὶς πολλὰ συναντήσεις καὶ συζητήσεις, δὲν κατάρθωσε δυστυχῶς τελικὰ νὰ γίνῃ πραγματικότητα καὶ νὰ ἐμφανισθῆ ἐπίσημα καὶ γι' αὐτὸ δὲν ἔγινε ἐρῶτερα γνωστή**.

Δεῖγμα χαρακτηριστικὸ τῆς φανατικῆς πάντα ὑπεράσπισης ἀπὸ μέρος τοῦ Χόνδρου τῆς ἐθνικῆς μας παρακαταθήκης καὶ τῆς μαχητικῆς προστασίας τῶν ὁρίων τῆς ἑλληνικῆς Πατρίδας εἶναι καὶ ἡ διαμάχη πού δημιουργήθηκε κατὰ τὸ 1955, μὲ ἀφορμὴ τὰ γραφόμενά του. Ἐκείνη πού περιέπλεξε καὶ μένα προσωπικά, ὥστε νὰ γίνω ὁ στόχος γιὰ ὠρισμένη μερίδα τοῦ κλάδου μας. Τῆ χρονιά αὐτῆ εἶχα βρεθῆ Πρόεδρος τῆς Ἐπιτροπῆς τῶν «Χημικῶν Χρονικῶν». Ἦταν λίγο μετὰ

* Ἡ περιγραφή τοῦ ἐπεισοδίου αὐτοῦ ἔχει δημοσιευθῆ καὶ στὰ «Χημικὰ Χρονικά, Γεν. Ἐκδόσεις» (Τεύχος Ἰανουαρίου—Φεβρουαρίου 1974, σελ. 25).

** Γιὰ τὴν ὀργάνωση αὐτῆ κινήθηκε πρώτος ὁ ἀείμνηστος Ἰωάν. Καρρᾶς, Διευθυντῆς τοῦ Γεν. Χημείου τοῦ Κράτους, πού εἶχε ἰδιαίτερα μελετήσῃ καὶ διατηροῦσε πλούσιο ἀρχεῖο μὲ πολὺτιμα στοιχεῖα γιὰ τὸ Βορειοηπειρωτικὸ καὶ Μακεδονικὸ μας πρόβλημα. Ζήτησε ἀρχικὰ τὴν βοήθεια τοῦ μακαρίτη Διον. Καραθανάση καὶ μένα. Στὸ κάλεσμά μας ἦλθαν κοντὰ μας, ἐνδιαφερόμενοι γιὰ τὴν πραγματοποίηση τῆς ἰδέας, ἀρκετοὶ σημαίνοντες πατριῶτες. Πρώτοι ὁ Μητροπολίτης Ἀργυροκάστρου Παντελεήμων καὶ ὁ Καθηγητῆς Χόνδρος. Μερικοὶ ἀκόμη συνάδελφοι καὶ ἄλλοι ἐξέχοντες Ἀθηναῖοι. Οἱ συναντήσεις μας γίνονταν στὸ φιλόξενο σπίτι τοῦ φίλου μου Λεων. Μαγκριώτη καὶ τῆς γυναίκας του ἱατροῦ Σαπφῶς, τὸ γένος Οἰκονομιδῆ, στὴν ὁδὸ Δερβενίων 33, ὅπου τότε προσωρινὰ κατοικοῦσα.

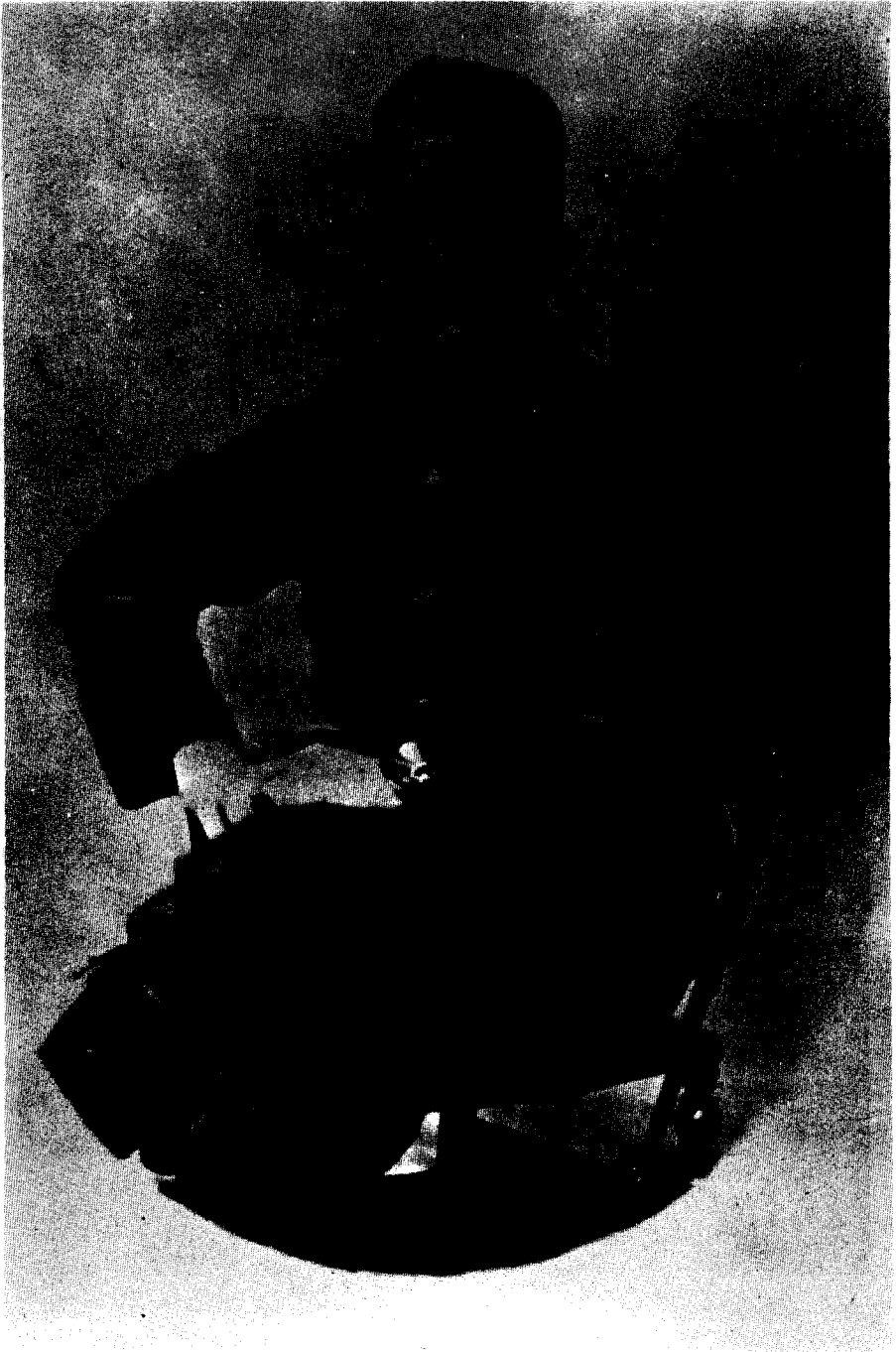

Ο ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Κ. ΧΟΝΔΡΟΣ
(Φωτογραφία τοῦ 1930)

Ὁ Καθηγητὴς Δ. Χόνδρος σὲ ἡλικία περίπου 23 ἐτῶν τελειόφοιτος τότε τῶν Φυσικῶν Ἐπισημῶν (1905).

Μιὰ ἀπὸ τὶς αἰθούσες ἀσκήσεων Φυσικῆς. Στὴ φωτογραφία οἱ τότε βοηθοὶ τοῦ Ἐργαστηρίου Βασιλ. Κυριαζόπουλος, μετέπειτα Καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, καὶ Ἄντ. Δεληγιάννης, μετέπειτα Καθηγητὴς τοῦ Ε. Μ. Πολυτεχνείου. (Φωτογραφία τοῦ 1923).

Ὁ Καθηγητὴς Δ. Χόνδρος μαχητὴς τῶν βαλκανικῶν πολέμων μὲ τὸ βαθμὸ τοῦ ὑποδεκανέα.
Φωτογραφία παρμένη στὴ Χίο, τὸ 1912, μετὰ τὴν κατάληψή της ἀπὸ τὸν ἑλληνικὸ στρατό.
(Παρεχωρήθη ἀπὸ τὴν ἀδελφὴ του Κυρία Νίνα Συναδινοῦ).

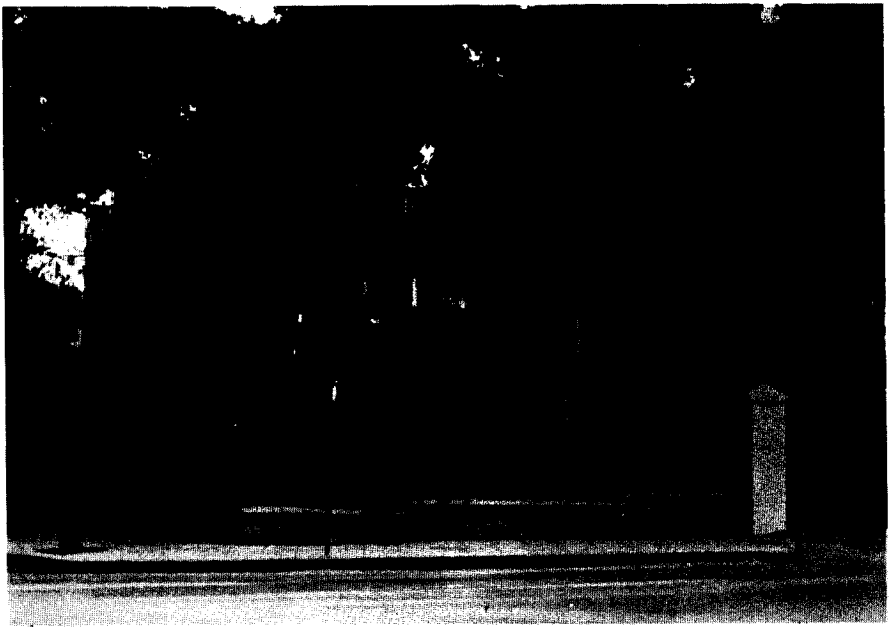

‘Ο Καθηγητής Δ. Χόνδρος την ώρα που εξετάζει πτυχιακά στο Φροντιστήριο τής Φυσικομαθηματικής Σχολής. (Φωτογραφία Ι. Κανδήλη, τοῦ 1923, παρμένη λαθραῖα παρά τή σχετική ἀπαγόρευση).

‘Ο Δ Χόνδρος τήν ώρα τής διδασκαλίας του στο μεγάλο ἀμφιθέατρο τοῦ Χημείου. (Φωτογραφία τοῦ 1923).

Μιά συνάντηση δυο άλησμώνητων φίλων: Δ. Χόνδρου και Ρένου Δαρρίγου, κατά την έκδρομη τῆς Ἐλευσίνας 1938. Περιεργάζονται μιὰ ἐνδιαφέρουσα φωτογραφικὴ μηχανή. (Φωτογραφία Ι. Κανδήλη).

Τὸ ἰδιαιτέρο γραφεῖο τοῦ Καθηγητῆ Δ. Χόνδρου στὸ Ἐργαστήριο Φυσικῆς. Ἡ εἰκόνα ἐπάνω ἀπὸ τὴ βιβλιοθήκη εἶναι τοῦ προκατόχου τοῦ Καθηγητῆ Τιμολέοντος Ἀργυροπούλου. (Φωτογραφία 1923).

Τὸ σπίτι τοῦ Δ. Χόνδρου στὸ Παλαιὸ Ψυχικόν. Ἡ πλευρὰ ἀπὸ τὴν ὁδὸ Μιλ. Μαλακᾶση. (Φωτογραφία πρόσφατη Ἰ. Κανδήλη).

Ἡ ἄλλη πλευρά τοῦ σπιτιοῦ τοῦ Χόνδρου στό Ψυχικό καί ἡ εἴσοδος τοῦ κήπου του ἀπό τήν ὁδὸ Στρατηγοῦ Καλλάρη. (Φωτογραφία πρόσφατη Ἰ. Κανδήλη).

Τὸ σπίτι πὺ ἔμεινε τὰ τελευταῖα χρόνια, ὅπου καί πέθανε ὁ Δ. Χόνδρος, στό Ψυχικό. Κατοικοῦσε στό γωνιακὸ διαμέρισμα τοῦ πρώτου πατώματος. (Φωτογραφία πρόσφατη Ἰ. Κανδήλη).

Αδελφὲ Χρόνιου

Αγαπητὸ Κουκουμτζέλη

Σίγουρα εἶς ἄλλο
ἀπὸ ἐκεῖνον τὸν ἀγγε-
λοῦ σου, ἀπὸ τῶν
ἐπισημοῦν ἐπὶ τοῦ ἔθους
καὶ τοῦ ἔργου σου
ἐπὶ τῆς γῆς.

Ὁ ἀδελφὸς σου

Ὁ ἀδελφὸς σου εἶς ἄλλο
ἀπὸ ἐκεῖνον τὸν ἀγγε-
λοῦ σου, ἀπὸ τῶν
ἐπισημοῦν ἐπὶ τοῦ ἔθους
καὶ τοῦ ἔργου σου
ἐπὶ τῆς γῆς.

Ὁ ἀδελφὸς σου
Ὁ ἀδελφὸς σου

Ὁ ἀδελφὸς σου

Ὁ ἀδελφὸς σου

Ὁ ἀδελφὸς σου

Ὁ ἀδελφὸς σου

Ὁ ἀδελφὸς σου

Ὁ ἀδελφὸς σου

Ὁ ἀδελφὸς σου

Ὁ ἀδελφὸς σου

Ὁ ἀδελφὸς σου

Ὁ ἀδελφὸς σου

Ἐνα αὐτόγραφο τοῦ Καθηγητῆ Δ. Χρόνιου. Γράμμα του πρὸς τὸν μαθητὴ του, Καθηγητὴ Θ. Κουκουμτζέλη. (Παρεχωρήθη ἀπὸ τὸν τελευταῖο. Φωτογραφία ὑπὸ σχετικὴ σμίκρυνση).

τὸ θάνατο τοῦ μεγάλου Einstein. Σκέφθηκα πὼς τὸ περιοδικό μας ἔπρεπε νὰ τιμή-
ση ἀνάλογα τὴ μνήμη τοῦ μεγάλου φυσικοῦ καὶ ὅτι δὲν ὑπῆρχε ἄλλος καταλληλό-
τερος νὰ γράψῃ γιὰ κείνον παρὰ ὁ Χόνδρος. Αὐτὸς πρωτοδίδαξε κι' ἐκεῖνος ἦταν
ὁ περισσότερο μελετημένος ἐπάνω στὴν θεωρία τῆς σχετικότητας. Πῆγα λοιπὸν
καὶ τὸν παρακάλεσα νὰ γράψῃ ἓνα ἄρθρο γιὰ τὸν ἄνθρωπο καὶ τὸν ἐπιστήμονα
Einstein, ὅπως θὰ τὸ νόμιζε καὶ θὰ τὸ ἤθελε καλλίτερο. Ἀρνήθηκε στὴν ἀρχή,
μὰ φίλος μου πιά, δὲν μπόρεσε νὰ ἐπιμένῃ περισσότερο καὶ δέχτηκε στὸ τέλος
τὴν παράκλησή μου.

Ἐνθουσιασμένος παρέλαβα σὲ λίγες μέρες τὸ χειρόγραφό του. Ἦταν ἓνα ἀπὸ
τὰ ὠραιότερα κείμενά του. Μιὰ γλαφυρὴ «σκιαγραφία», ὅπως ὁ ἴδιος τὴ χαρακτη-
ριζε, τοῦ μεγάλου φιλοσόφου καὶ τοῦ ἔργου του, ποῦ θὰ τιμοῦσε ἐξαιρετικὰ τὸ
περιοδικό μας. Στὸν ἐπίλογό του ὁμως κρυβόταν μιὰ καμουφλαρισμένη βόμβα,
ποῦ ἀμέσως κατάλαβα ὅτι μπορούσε νὰ ἐκραγῆ μὲ καταστροφικὰ ἀποτελέσματα.
Γιατί, χωρὶς κανένα λόγο καὶ καμμιὰ σχέση μὲ τὸ ἐπιστημονικὸ θέμα, μὲ τὸ ὁποῖο
ἀσχολεῖτο, ἀνακάτευε τὴν πολιτικὴ. Μὴ μπορῶντας, παρὰ τὸν μεγάλο θαυμασμό
ποῦ εἶχε νὰ συγχωρήσῃ στὸν μοναδικὸ αὐτὸν ἐπιστήμονα τὶς γνωστὲς πολιτικὲς
δοξασίες του, ἔγραφε πὼς τὸν ἐπισκέφθηκε τελευταῖα ὁ Γραμματέας τοῦ Einstein,
φέρνοντας τὰ χαιρετίσματά του, ὕστερα ἀπὸ προηγούμενο ταξίδι του στὴ Βουλγα-
ρία, καὶ τοῦ γνώρισε πὼς ἐρχόταν στὴν Ἑλλάδα γιὰ νὰ προτείνῃ δημοψήφισμα
τῶν κατοίκων τῆς Μακεδονίας, μὲ τὸ ἐρώτημα ἂν θέλουν νὰ μείνῃ ἢ περιοχὴ τους
στὴν Ἑλλάδα ἢ νὰ γίνῃ Βουλγαρικὴ. Ἡ ἐπίσκεψη αὐτὴ στὸν Χόνδρο ἐρμηνευό-
ταν σὰν βολιδοσκοπήσή του, γιὰ τὴν ἐκ μέρους του ἐνίσχυση τῆς πρότασης. Καὶ
γράφει στὸ ἄρθρο του ὅτι τοῦ ἀπήντησε: «Ξέρω πολὺ καλά τί θέλουν οἱ Μακεδό-
νες. Εἶμαι εἰρηνόφιλος ὅσο ὁ ἀφέντης σου, ἀλλ' ἂν πρόκειται κανεὶς νὰ πειράξῃ
τὶς βόρειές μας ἐπαρχίες, θὰ πολεμήσω καὶ ἐγὼ καὶ οἱ ἄλλοι Ἕλληνες καὶ μὲ τὰ
νύχια καὶ μὲ τὰ δόντια».

Ὁ θυμὸς τοῦ Χόνδρου ἦταν βέβαια δικαιολογημένος, ἀλλὰ τὸ μνημονευό-
μενο ἱστορικὸ αὐτὸ ἐπεισόδιο δὲν εἶχε καμμιὰ θέση αὐτὴ τὴν ὥρα, σ' αὐτὸ τὸ ἄρθρο.
Τὸν θερμοπαρακάλεσα λοιπὸν νὰ βγάλῃ τὴν περικοπὴ αὐτὴ, τονίζοντάς του τὸν
προβλεπόμενο κίνδυνο ἄσκοπης κατακραυγῆς ἀπὸ μέρους τῶν θαυμαστῶν τοῦ
Einstein, ποῦ εἶχαν τὶς ἴδιες μ' ἐκεῖνον πολιτικὲς δοξασίες. Ὁ Χόνδρος, ἀγύριστο
πάντα κεφάλι, οὔτε συζήτηση δέχτηκε. Ξαναπῆγα μετὰ μερικὲς μέρες μῆπως τὸν
μαλακῶσω, ἀλλὰ καὶ πάλι ἐκεῖνος ἀμετάπειτος: «Ἄκουσε, μοῦ εἶπε, ἢ τὸ βάζεις
ὀλόκληρο, ὅπως σοῦ τὸ ἔδωσα, ἢ μὴν τὸ δημοσιεύσης καθόλου».

Φυσικὰ, μὴ μπορῶντας νὰ κάνω ἀλλιῶς, τὸ ἔβαλα ἀκέραιο, μὰ οἱ φόβοι μου
ἐπαλήθευσαν*. Ἀκολούθησε ἄρθρο ἐνὸς ἄλλου μεγάλου ἀπὸ τοὺς δικούς μας,
τοῦ Προκόπη Ζαχαρία, Ὁμοτ. Καθηγητῆ Φυσικοχημείας τοῦ Πολυτεχνείου, ποῦ
ἀρνιόταν τὴν ὀρθότητα τῆς θεωρίας τοῦ Einstein καὶ καυτηρίαζε σκληρὰ τὴν

* «Χημικὰ Χρονικά», Τόμος 20Α, 1955, τεύχος 7, σελ. 41.

πολιτική του κοσμοθεωρία. Συμπεριλάμβανε μάλιστα στην πολεμική του ακόμα και τόν Χόνδρο, πού με τὸ ἄρθρο του, παρ' ὅλη τὴν τελευταία περικοπή του, δὲν ἔπαυε νὰ δείχνει πὼς τὸν θαυμάζει γιὰ τὸ μεγάλο ἐπιστημονικό του ἔργο. Τὸ δημοσίευμα αὐτὸ τὸ λογόκρινα βέβαια λιγάκι βγάζοντας ὀρισμένες ὑπερβολικά ἄσχημες κρίσεις του, ἀλλὰ ὑποχρεωμένος ἀπὸ τὸν κανονισμό τὸ δημοσίευσα κι' ἐκεῖνο*. Ὑστερα ἀπ' αὐτὸ κορυφώθηκε πιά ἡ κατακραυγὴ ἐναντίον τοῦ περιοδικοῦ καὶ μένα, παρ' ὅλη τὴ δῆλωσή μας, ὅτι δὲν υἱοθετοῦμε τὶς ἀπόψεις τοῦ Ζαχαρία καὶ ὅτι ἡ δημοσίευση ἔγινε κατὰ καθῆκον. Καὶ ἡ συζήτηση συνεχίστηκε ζωηρῆ καὶ ἀπὸ τὶς στήλες τοῦ περιοδικοῦ** καὶ μέσα στοὺς κύκλους τῆς Ἐνώσεώς μας.

Ἡ πρόταση αὐτὴ πού ἔγινε στὸν Χόνδρο ἀπὸ τὸν περίφημο γραμματέα τοῦ Einstein φαίνεται πὼς τὸν εἶχε πολὺ ἐξοργίσει. Γιατὶ καὶ παλιότερα πρὸ τῆς δημοσίευσης τοῦ ἀρθροῦ του, κατὰ τὸ 1952, ὅπως διηγεῖται ὁ φίλος συνάδελφος κ. Κωνστ. Σ. Ἀποστολόπουλος, τὸ ἀνάφερε κατὰ τὴν διδασκαλία του. Ὅταν μιλοῦσε γιὰ τὸν Einstein καὶ τὴν θεωρία του, θυμόταν καὶ τὸν γραμματέα μετὰ τὴν πρότασή του καὶ τοὺς ἔλεγε: «Αὐτὸς ὁ κύριος, πού δὲν ἦταν Φυσικὸς ἀλλὰ γιατρός, ἐπέδωκε μετὰ τὸν τρόπο του ἡ Μακεδονία μας νὰ γίνῃ Βουλγαρικὴ. Ἐκεῖνος καὶ οἱ ἄλλοι δὲν ἔχουν πληροφορηθῆ αὐτό, πού καὶ ἡ τελευταία Δασκαλίτσα τῶν Μακεδονικῶν χωριῶν μας γνωρίζει, τὸ τί θὰ πῆ βουλγαρικὴ θηριωδία». Καὶ γεμάτος ὀργὴ καὶ μαχητικὴ χτυποῦσε τὸ χέρι του στὴν ἔδρα καὶ ἐπανελάμβανε: «Ἄν κινδυνέψῃ ἀπ' αὐτοὺς ἡ Μακεδονία μας, θὰ πάω νὰ πολεμήσω μετὰ τὰ νύχια καὶ μετὰ τὰ δόντια, μαζί μ' ὄλους τοὺς ἄλλους». Ἔτσι σκεφτόταν παρὰ τὰ 70 χρόνια του, ὁ σοφὸς Καθηγητὴς καὶ ἀγέραστος αὐτὸς πατριώτης***.

Ὁ Χόνδρος κατὰ τὰ πρῶτα χρόνια ἔμενε, ὅπως εἶπαμε, σὰν ἐνοικιαστής, στὴν πολυκατοικία τῆς ὁδοῦ Ἡρώδου τοῦ Ἀττικοῦ. Ἀργότερα ἀποφάσισε ν' ἀποκτήσῃ ἕνα καλύτερο δικό του σπίτι, ἔξω ἀπὸ τὴν Ἀθήνα, μεγάλο καὶ ἄνετο, ὅπως τὸ ὄνειρευόταν. Καὶ ἐπιβλέποντάς το ὁ ἴδιος, νὰ ἐφαρμόσῃ σ' αὐτὸ τὶς δικές του ἀρχιτεκτονικὲς ἐμπνεύσεις. Πραγματικὰ ἔχτισε στὴ γωνία τῶν ὁδῶν Μιλτ. Μαλακάση καὶ Στρατηγοῦ Καλάρη τοῦ Παλαιοῦ Ψυχικοῦ ἕνα ἀληθινὸ μικρὸ μέγαρο σὲ μιὰ μεγάλῃ δασωμένη ἔκταση. Γεμάτος πάντα ἀπὸ τοὺς ἐnthουσιασμούς του, παιδεύτηκε ἀρκετὰ χρόνια μέχρι νὰ τὸ τελειώσῃ, καὶ συνεπαρμένος ἀπὸ τὰ δικά του μεγαλόπνοα σχέδια καὶ τὶς πρωτότυπες, δικῆς του ἐπινόησης, ἐγκαταστάσεις του, παιδεύτηκε πολὺ καὶ ἐξαντλήθηκε οἰκονομικά.

Ἀργότερα, λίγα χρόνια μετὰ τὴν κατοχὴ, ὅταν πιά εἶχαμε γίνῃ φίλοι καὶ τὸν ἐπισκεπτόμουν τακτικὰ στὸ σπίτι του αὐτὸ τοῦ Ψυχικοῦ, θαύμαζα τὴν μεγαλοπρέπειά του καὶ τὸν ἀπέραντο, μετὰ τὴν πίσίνα του, κῆπο του, τὴν ἀπλοχωριά τοῦ ἐσω-

* «Χημικὰ Χρονικὰ» Τόμος 20Α, 1955, τεύχος 8 - 9, σελ. 86.

** «Χημικὰ Χρονικὰ» Τόμος 20Β, 1955, τεύχος 10, σελ. 59 καὶ Τόμος 21Α, 1956, τεύχος 1 σελ. 21.

*** Σχετικὴ ἐπιστολὴ τοῦ κ. Κ. Σ. Ἀποστολοπούλου ἔχει δημοσιευθῆ στὰ «Χημικὰ Χρονικὰ, Γεν. Ἐκδοσις» (Τεύχος Ἰανουαρίου—Φεβρουαρίου 1974, σελ. 26).

τερικου του, με τις μεγάλες αίθουσες υποδοχής, τις στολισμένες με ώραϊα βαριά έπιπλα, αλλά και την έγκατάλειψή του χωρίς ανάλογη συντήρηση και σχεδόν χωρίς θέρμανση. Καθόμαστε σε μιὰ άκρη του τεράστιου σαλονιου του, εκείνος και εγώ, τουρτουρίζοντας από το κρύο, από το όποιο δεν κατάφερναν να μάς προφυλάξουν ούτε τα μεγάλα ώραϊα ταπέτα ούτε τα πολύπτυχα κόκκινα βελουδένια παραπετάσματα.

Το σπίτι αυτό τον στενοχώρησε πολύ οικονομικά, γιατί δεν μπορούσε να άντεπεξέλθη στα έξοδά του, και γι' αυτό αναγκάστηκε μερικά χρόνια μετά τον πόλεμο να το πουλήσει. Μοίρασε την αξία του στα παιδιά του* κι' εκείνος με την γυναίκα του έγκαταστάθηκε με ένοίκιο σ' ένα μικρό διαμέρισμα μιανής μικρής πολυκατοικίας του Ψυχικου στην οδό Χάουλαντ 4, δίπλα στο άμερικανικό Κολέγιο. Έκει μέσα μάζεψε μερικά από τα ώραϊα έπιπλά του, όσα ιδιαίτερα αγαπούσε.

Θυμάμαι πώς το δωμάτιο που καθόμαστε, όταν τα τελευταία χρόνια πήγαινα να τον επισκεφθώ, σ' αυτό το νέο σπίτι, μόλις άφηνε χώρο για μάς τους δυο κι' ένα μικρό τραπεζάκι για τους καφέδες μας, γιατί όλο τον άλλο τον γέμιζε ο τεράστιος, σ' ένα έξαιρετικά βαρύν έγγλέζικο σχέδιο, μπουφές του και το παλιό μεγάλο τραπέζι της άλλοτε μεγαλόπρεπης τραπεζαρίας του.

Έτσι, λιγάκι προσφυγικά έγκαταστημένος, έζησε τα τελευταία χρόνια της ζωής του, σ' αυτή την αποθήκη έπιπλων περισσότερο παρά κατοικία. Έκει μέσα στριφογύριζαν εκείνος και ή εύγενικιά άρχόντισσα γυναίκα του, ή πάντοτε άπλή και πρόσχαρη, τα παιδιά, τα έγγόνια και τα δισέγγονά του, που έρχονταν τακτικά να τον επισκεφθούν, κι' εμείς οι μαθητές και φίλοι του, που δεν τον λησμονούσαμε.

Αυθόρμητος, πάντα ένθουσιώδης και έγκάρδιος, σε ύποδεχόταν άνοιγοντας ο ίδιος την πόρτα, σιγοςφυρίζοντας κατά την συνήθειά του κάποιο μουσικό ρυθμό, και άπλούστατος, όπως κι' άν ήταν την ώρα εκείνη—πολλές φορές, το καλοκαίρι, μόνο μ' ένα κοντό σόρτς και ένα φανελλάκι—σε κάθιζε για μιὰ άτέλειωτη συζήτηση. Έδειχνε τέτοια χαρά για την παρουσία σου, ώστε διασκεδαζόταν ο δισταγμός σου και πειθόσουν άμέσως, από τη στάση του, πώς ο έρχομός σου του έδινε μόνο εύχαρίστηση και κανένα βάρος.

Και ή συζήτησή μας συνεχιζόταν επάνω στο ξεχείλισμα του άστεϊρευτου θησαυρου των γνώσεών του και των ώραϊων θεωριών του, για όλα τα προβλήματα της ζωής και της επιστήμης. Ξαναγουρίζει ή θυμησή μου σ' εκείνες τις άπολαυστικές όμιλίες του—διδασκαλίες θά ήταν ή κυριολεξία—κατά τα άπογεύματα αυτά, τα άλησιμόνητα, στο σπίτι του, μ' εκείνον όμιλητή και μένα μαγεμένο άκροατή του, όταν έπεφτε σιγά - σιγά το σούρουπο και στο μούχρωμα έξαύλωνόταν ή έκφρα-

* Παιδιά του είναι ή Κυρία Άμαλία Καμπάνη, ο κ. Κωνσταντίνος Χόνδρος, διακεκριμένος άεροπόρος, ή Κυρία Νινέττα Καλλιμασιώτη και ή πρό έτων άποθανούσα Μαρία Λούντρα.

στική φυσιογνωμία του, ἐνῶ ἀπ' τὸ μεγάλο παράθυρο τοῦ δωματίου αὐτοῦ παιχνίδιζε τὸ χρυσοπράσινο πυκνὸ φύλλωμα τῶν εὐκαλύπτων πού τὸ σκίαζαν, ἀπὸ τὸν παρακείμενο κήπο τοῦ Κολλεγίου.

Ἵσταν ἀκόμα γεμάτος ἀκμὴ καὶ δράση ἔφυγε ἀπὸ τὴν ἐνεργὸ καθηγεσία (1952) καὶ βρέθηκε ὁμότιμος, συνταξιούχος πιά τοῦ Πανεπιστημίου, δὲν περιώρισε καθόλου τὶς ἀπασχολήσεις του. Πάντα ἀεικίνητος καὶ ἀκαταπόνητος, νεανικὸς σχεδὸν στὴν ὑγεία, ἀσχολήθηκε γιὰ πολλὰ χρόνια μὲ πολλὰ ἐνδιαφέροντα. Καὶ μεταξὺ αὐτῶν περισσότερο τὸν ἀπασχόλησε, μέχρι τὸ θάνατό του, τὸ Βασιλικὸ Ἴδρυμα, ὅπου τὸν τοποθέτησε ὁ φίλος του βασιλιάς Παῦλος καὶ στὸ ὅποιο, ἀπὸ τὴν πρώτη ἰδρυσή του, τοῦ ἀνάθεσε ἡγετική θέση. ἽΗταν ὁ καταλληλότερος ἄνθρωπος στὴν κατάλληλη θέση καὶ ἀφιερῶθηκε ὁλόψυχα στὴν ἀνάδειξή του, προσφέροντας πολὺτιμες ὑπηρεσίες.

Γειτόνοι τὰ τελευταῖα χρόνια, σὰν κάτοικοι καὶ οἱ δυὸ τῆς ἴδιας περιοχῆς, ἐκτὸς ἀπὸ τὶς ἐπισκέψεις μου κοντὰ του, συναντιόμαστε τακτικά, πηγαίνοντας στὰ σπίτια μας, μέσα στὸ λεωφορεῖο—ἡ παλιά Σεβρολετ καὶ ἡ Μπουϊκ πού τὴν διαδέχθηκε ἀπὸ καιρὸ δὲν ὑπῆρχαν πιά. ἽΕκεῖ μέσα στριμωγμένοι καὶ κλυδωνιζόμενοι, στὰ σαράβαλα αὐτοκίνητα τῆς ἐποχῆς, συνεχίζαμε τὶς συζητήσεις μας. ἽΑν εἶχα προηγηθῆ καὶ μ' εὔρισκε καθισμένο δὲν ἐννοοῦσε μὲ κανένα τρόπο νὰ δεχθῆ τὴν παραχώρηση τῆς θέσης μου. Δὲν δεχόταν διαφορὲς οὔτε γιὰ λόγους ἱεραρχίας οὔτε γιὰ λόγους διαφορᾶς ἡλικίας. Καὶ μὴ μπορῶντας νὰ τὸν πείσω, οὔτε νὰ τὸν ἔχω ὀρθὸ μπροστά μου ὅταν ἐγὼ καθόμουν, ἀναγκαζόμενον νὰ σηκωθῶ κι' ἐγὼ καὶ νὰ παραχωρήσω σὲ κάποιον τρίτο τὴ θέση μου.

ἽΟ Καραμανλῆς, συμπατριώτης του καὶ μεγάλος θαυμαστής του, σὲ μιὰ ἀπὸ τὶς πρῶτες ἐκλογὲς γιὰ τὴν διεκδίκηση τῆς Πρωθυπουργίας, τὸν ἔπεισε νὰ βάλῃ ὑποψηφιότητα γιὰ βουλευτῆς Ἀθηνῶν τοῦ κόμματός του. ἽΟ Χόνδρος προεκλογικὰ ἦταν ἐνθουσιασμένος γι' αὐτὴ τὴν ἀπόπειρά του καὶ μεις οἱ μαθητὲς του ἀκόμα περισσότερο ἐνθουσιασμένοι πασχίζαμε νὰ τοῦ μαζέψουμε σταυροὺς. Πιστεύαμε πῶς οἱ ἄνθρωποι τοῦ πνεύματος τοῦλάχιστον, στὸν πασίγνωστο σοφὸ καὶ πρὸ παντὸς ἄγνὸ ἰδεολόγο Χόνδρο δὲν θ' ἀρνιόνταν ἓνα σταυρὸ. ἽΟτι οἱ ψηφοφόροι τοῦ Καραμανλῆ, αὐτὴ τὴ μεγάλη ρεκλάμα τοῦ κόμματός του, ἀπὸ μιὰ τέτοια προσωπικότητα, ἔπρεπε νὰ τὴν περισώσουν καὶ νὰ τὴν τοποθετήσουν στὴ Βουλὴ, σὰν σύμβολο. Καὶ ὅμως, ἀκολουθῶντας ἀνάλογη τύχη, στὴν ἴδια ἀπόπειρα μὲ τὸν μεγάλο Pasteur, ὁ Χόνδρος ἀπέτυχε. ἽἮρθε ἀπὸ τοὺς τελευταίους.

ἽἽσταν λίγες μέρες κατόπιν τὸν συνάντησα στὸ λεωφορεῖο, εἶδα ἓνα Χόνδρο γελαστὸ καὶ ἐνθουσιασμένο. «Τί θέλω ἐγὼ, μοῦ εἶπε, μὲ τὴν πολιτική; ἽἘμένα μὲ φθάνει πού μοῦ ἔδωσαν σταυρὸ ὅλοι οἱ παλιοὶ συμπολιτὲς μου, οἱ Ψυχικιώτες». Δὲν ἦταν μόνον ὅμως αὐτοί, οἱ λίγοι ἐκλεκτοί—οἱ σταυροὶ δὲν πέρασαν πολὺ τὴν χιλιάδα—μέσα σ' αὐτοὺς τοὺς λίγους, ἐνῶ ἀπουσίασε ὁ πολὺς πνευματικὸς κόσμος, ἦταν καὶ μερικοὶ ἄπλοιοὶ ἄνθρωποι, πού δὲν τὸ περίμενες νὰ τὸν ἔχουν ἀκουστὰ καὶ νὰ γνωρίζουν τὴν ἀξία τοῦ ἀνθρώπου. ἽΘυμᾶμαι ὅτι προπαγανδίζοντας τὴν ἐκλο-

γή του, μεταξύ τών ἐργατικῶν ἀνθρώπων τῆς βιομηχανίας, ὑπῆρξαν ἐκεῖνοι πού μου ἀπαντοῦσαν: «Μὰ καί βέβαια θά τόν σταυρώσω τόν Χόνδρο, χρειάζονται στή Βουλῆ τέτοιοι ἄνθρωποι σοφοί καί δίκαιοι».

Καί ὁ Χόνδρος, ὁ δίκαιος, ὁ ἀγνός, ὁ σοφός ἔμεινε ὁ ἀπλός καί ἀνεπιτήδευτος ἄνθρωπος, μόνο μέ τόν θαυμασμό καί τήν ἀγάπη τών μαθητῶν του καί τών διαλεχτῶν φίλων του. Δέν ἔγινε ἀκαδημαϊκός. Ἄσυμβιβαστος καί ἀπόλυτος στίς κρίσεις του καί τὰ λόγια του, παρά τήν ἀναγνώριση καί τήν ἐκτίμηση πού τοῦ ἔτρεφαν, τόν θεωροῦσαν ἐπικίνδυνο γιά τίς συναλλαγές τους καί δέν τοῦ ἐμπιστεύονταν ἡγετικές θέσεις. Δέν τόν ἐξέλεξαν οἱ συνάδελφοί του ποτέ Πρύτανη. Δέν τόν δέχτηκε ἡ πολιτική. Μὰ γιά τὸ τελευταῖο μπορούμε νά ποῦμε, πὼς ὑπῆρξε ἕνα μεγάλο εὐτύχημα γιά κείνον, ἀφοῦ τόν ἔσωσε ἀπό τόν κίνδυνο, μάλιστα κατὰ τὰ τελευταῖα χρόνια τῆς ζωῆς του, νά μολυνθῆ ἡ ἄσπιλη προσωπικότητά του ἀπό τὰ τερτίπια τών συναλλαγῶν της.

Ἄκατάβλητος, μέχρι τὰ τελευταῖα, καί νεανικώτατος, παρά τὰ 80 χρόνια τῆς ἡλικίας του, δέν πίστευες γιά κείνον στή φθορά τοῦ χρόνου. Ξαφνικά ὁμως ἄρχισε νά ὑποφέρει καί νά μαραίνεται. Νά τρέχει στοὺς γιατροὺς καί τὰ νοσοκομεῖα. Ἦταν φανερό πὼς τόν κατάτρωγε ἡ φοβερὴ ἀρρώστεια. Πάντα αἰσιόδοξος, κάθε φορά πού ἔβγαινε ἀπὸ τὸ Νοσοκομεῖο, μετὰ ἀπὸ κάποια παρηγορητικὴ θεραπεία, πίστευε πὼς ἔγινε τελείως καλά καί πὼς θά ξανάρχιζε, ὅπως πρὶν, τὴ ζωὴ του, ὄλο δρᾶση καί κίνηση.

Τὸν ἐπισκέφθηκα, λίγες μέρες πρὶν ἀπὸ τὸ θάνατό του, στὸ Νοσοκομεῖο «Ἀλεξάνδρας» πού βρισκόταν πάλι γιά κάποια σχετικὴ θεραπεία, μαζί μέ μιὰ κοινὴ μας φίλη. Ἐκεῖνος στὸ κρεβάτι, πραγματικὸ ράκος, μέ σκελετωμένο καί χαρακτηρισμένο τὸ πρόσωπό του, μέ μαυροπράσινο τὸ χρῶμα του, μὰ πάντα λαμπερὰ καί ἀεικίνητα τὰ μάτια του. Γελαστός, σχεδὸν χαρούμενος, ἔχοντας κοντὰ του τὸν ἀκούραστο σύντροφό του, τὴ γυναῖκα του, μᾶς μιλοῦσε εὐχαριστημένος χωρὶς κανένα κόπο. «Αὔριο θά γυρίσω σπιτί, μούλεγε. Τώρα καταλαβαίνω πολὺ καλά τὸν ἑαυτό μου καί νομίζω πὼς τούτῃ τῇ φορὰ πέρασαν ὅλα ἐκεῖνα πού μέ βασάνιζαν. Θά σὲ εἰδοποιήσω σύντομα νά ρθῆς νά τὰ ποῦμε». Ἀποχαιρετιστήκαμε γιά τελευταῖα φορά. Ἄλλοίμονο, δέν πρόλαβε νά μέ εἰδοποιήσῃ.

Εἶχα μαζί τὴ φωτογραφικὴ μου μηχανὴ καί πηγαίνοντας σκεπτόμουν νά τοῦ ζητήσω νά μοῦ ἐπιτρέψῃ νά τόν φωτογραφίσω. Ἄμα τὸν εἶδα ὁμως δέν τὸ ἐτόλμησα. Γιατί ν' ἀπαθανάτισω, σκέφθηκα, μιὰ τόσο ἄσχημη στιγμή, ἀπὸ μιὰ τόσο ὡραία καί φωτεινὴ ζωὴ, μιανῆς ἀληθινὰ καταπληκτικῆς προσωπικότητος, πού πολὺ ἀγαπήθηκε καί λάμπρυνε πραγματικά, κατὰ τὸ πέρασμά της, τόσες πολλὲς κατακτήσεις τῆς Ἐπιστήμης καί τῆς κοινωνικῆς ζωῆς;

Ὁ Χόνδρος ἔσβησε ἡρεμα σὲ λίγες μέρες. Ἕνας ἀξέχαστος, σεμνός, ἀγνός, δίκαιος καί αἰσθηματίας ἄνθρωπος, ἕνας βαθυστόχαστος ἐπιστήμονας, πού ἀληθινὰ δόξασε καί τόσο πολὺ πλάτυνε τοὺς ὀρίζοντες τοῦ Φυσικομαθηματικοῦ κλάδου, ἐκεῖνος πού ὠδήγησε τὰ βήματα καί φώτισε χιλιάδες νέους ἐπιστήμονες,

μέσα σε μιὰ δλόκληρη 50ετία, είχε φύγει από τή ζωή και είχε καταταγή στο Πάνθεο τῶν μεγάλων τῆς Ἱστορίας. Ἀπέθανε στίς 29 Ἰουλίου 1962.

Π Η Γ Ε Σ

Τό κεφάλαιο γιά τόν αείμνηστο Καθηγητή Δημ. Χόνδρο ἐγράφηκε μέ βάση κυρίως τό ἀτομικό μου ἀρχεῖο, τίς προσωπικές μου ἀναμνήσεις και τίς συμπληρωματικές πληροφορίες πού μοῦ ἔδωσαν οἱ φίλοι συνάδελφοι, ἐκεῖνοι πού είχαν τήν εὐτυχία νά ζήσουν κοντά του και νά τόν γνωρίσουν. Μεταξὺ αὐτῶν θά πρέπει νά ἀναφέρω ιδιαίτερα τήν νεώτερη ἀπό τίς ἀδελφές του Κυρία Νίνα Συναδινού, τοὺς καθηγητάς κ. κ. Θ. Κουγιουμτζέλη, Μ. Ἀναστασιάδη και Γ. Βάρβογλη και τοὺς παλαιούς βοηθοὺς του κ. κ. Γεωργ. Λευκαδίτη και Θεόδ. Καλλιβρούση. Ἐχει σάν βάση, τό κεφάλαιο αὐτό, μέ πολλές βελτιώσεις και συμπληρώσεις, τό ἄρθρο μου πού δημοσιεύτηκε στά «Χημικά Χρονικά, Γεν. Ἔκδοσις» τοῦ ἔτους 1973 (Τεύχος Νοεμβρίου—Δεκεμβρίου, σελ. 233 - 241).

Βοηθητικές πηγές ἦσαν ἀκόμη τὰ περιοδικά «Χημικά Χρονικά» και «Δελτίον Φυσικῶν Ἐπιστημῶν», τῶν ἀντιστοιχῶν ἐτῶν, και δημοσιεύματα σε ἄλλα περιοδικά ἢ και ἐλεύθερα.

